

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1913

HÄFT. 1

KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF N. E. HAMMARSTEDT

N. E. Hammarstedt, Bröllops- och fastlagsbjörn	1
Louise Hagberg, Matsmässa i Gagnef	9
Ellen Raphael, Öländska gårdar och deras inventarier 1677	17
Sven Lampa, Brytningen mellan gammalt och nytt i Knallebygden	43
Smärre meddelanden: -a-i, Rörstrandskakel från år 1727; Ivar Arwidsson, Några ord om nät-tältnar af granrötter	53
Litteratur: Lorenzo Magalotti, Sverige under år 1674, utg. af C. M. Stenbock, af -a-i; Otto Rydbeck, Lunds Domkyrka, af -a-i; Fabian Bæhrendtz, Kalmar Museum, af -a-i	61
Notis	64

Gåfvor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntro-föremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Uppteckningar om lefnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkännedom.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

Bröllops- och fastlagsbjörn.

Af

N. E. Hammarstedt.

Med anledning af min uppsats »Kvarlevor av en Frösritual i en svensk bröllopslek» i »Fästskrift till H. F. Feilberg 1911» har docenten S. Lampa i föregående årgång af *Fataburen*, s. 244, infört en af honom gjord uppteckning från Västergötland om den i nämnda afhandling undersökta bröllopsseden. Såsom jag på annat håll ämnar framställa visar sig nämnda landskap skänka flera värdefulla bidrag till stabbdansens historia. Dybecks förklaring, att dansen är söder om Mälaren alldeles okänd, af hvilken jag lät mig påverkas, visar sig således ohållbar. Emellertid är Västergötland det enda landskap inom Götaland, där stabbdansen hittills påvisats, och det samma gäller äfven den bröllopssed, hvarmed jag här ämnar sysselsätta läsaren. Huruvida min förslagsteori om stablekens samband med Fröskulten med antydda områdesvidgning förlorar sin möjlighet eller sannolikhet blir en senare fråga. Mot denna hypotes har Lampa icke opponerat sig utan snarare tvärtom.

Det är som sagdt icke om förra delen af Lampas anteckning, skildringen af stabbdansen, som jag här vill yttra mig, utan om dess senare del, den som handlar om att »skjuta björn». Redan vid författandet af min uppsats om »Kvarlevor av en Frösritual» föll denna seds sannolika samband med stabbupptåget mig i ögonen, men som jag icke vågade däri spåra, än mindre söka påvisa något samband med guden Frös kult, utelämnade jag allt omnäm-

nande af detta bröllopsupptåg. Egendomligt fann jag det dock, att denna folksed tycktes ha i viss mån samma utbredning i vårt land som stabbupptåget. Lampas bestyrkande uppteckning blef mig därför i detta hänseende synnerligen märklig och värdefull.

Såsom läsaren af Fataburen torde erinra sig framgår af Lampas skildring, att man i Larvs socken i Laske härad i Västergötland vid bröllop utförde ett upptåg, som kallades »skjuta björn», och som tillgick så, att en person klädde sig i en vrängd päls och sprang ut i skogen och gömde sig. De andra gästerna gingo nu ut att leta rätt på »björnen», och när han anträffades, låtsades man med ett löst skott fälla honom. Därpå gjorde man en bår af grenar och bar på denna hem bytet, hvarefter man »drack björnens graföl». Så långt Lampa. Jag vill genast fästa uppmärksamheten vid det sist anförda draget, att »björnens graföl» dracks, ty detta är tydligen här något väsentligt.

År 1903 antecknade jag i Anundsjö socken i Ångermanland följande. Bröllopsdagarna utfylldes med hvarjehanda upptåg. Så t. ex. klädde på ett ställe en af karlarna ut sig till en björn och klättrade upp på fähustaket. Man rusade nu ut med hvarjehanda tillhyggen, bössor o. s. v. och låtsades skjuta honom, och han trillade då ned. Nu skulle man slakta honom och ta blodet. Inne vid barmen bar den till björn utklädde en kutting med brännvin gömd, och ur denna »sög man hans blod».

Något direkt bevis för ett dylikt låtsadt förtärande af björnblod vid bröllop kan jag visserligen icke vidare anföra, men några indirekt bestyrkande uppgifter ser jag mig i tillfälle att andraga. I Malungs socken i Dalarna utflyttades sista bröllopsdagen ett långbord och tvänne långsäten på gården, och på bordet ställdes två kittlar, fyllda med en blandning af brännvin och dricka (öl). Under bordet låg en utklädd person med en kagge. Denne kallades »björn». När allt var i ordning, lyftes brud och brudgum upp på den ena bänken och drucko där hvarandra till. Därefter upplyftes på den andra bänken man och kvinna par efter par hela bröllopslaget igenom och hälsades med en skål af brudparet, som hela tiden kvarstod på sin bänk. Sedan alla skålar druckits, framkom »björnen»

och insamlade gåfvor åt brudparet, hvarefter bröllopslaget upplöstes och högtiden var slut.¹

Likheten mellan ståendet på bänken och ståendet på stabben är i ögonen fallande, och tvemänningsdrickandet på bägge hållen är tydligen identiskt². Men vid nyss skildrade upptåg är det »björnen», som innehar rolighetsmakarens, stabbgubbens, roll och gör insamlingen, och tydligt är att denna insamling står i direkt samband med tvemänningskålen, till hvilken »björnen» äfven genom sin närvaro under bordet — såsom ett dödadt djur — otvifvelaktigt står i något lätt anadt förhållande.³ Att den kagge »björnen» hade hos sig under bordet haft någon användning, fastän detta icke vidare omnämnes, är nämligen uppenbart, och synnerligen antagligt synes, att den motsvarar den kutting, hvarur man i Ångermanland »sög björnens blod». Vida mindre ursprungligt framstår här omtalade bröllopsbruk i Malung i Hülphers dock redan vid medlet af 1700-talet gjorda uppteckning. Enligt denna var det den sista sån öl, som inbars vid bröllopet, hvilken kallades »björnen», och dennas införande var ett tecken att högtiden var slut.⁴ Äfven här förbindas dock tydligt »björnen» och drycken intimt med hvarandra.

Antagandet att förtärandet af »björnens blod» äfven på de håll, där visserligen ett björnupptåg men ingen antydning om någon därmed förbunden dryckessed omtalas, dock en gång ingått i detta såsom ett viktigt moment, synes mig mer än sannolikt, och detta antagande bestyrkes, såsom vi längre fram skola finna, äfven af utomsvenska folkseder.

Utom från redan nämnda socknar i Dalarna finnas från samma landskap anteckningar om leken att »skjuta björn» från Nås och Floda socknar. Sannolikt har plägseden på förra hållet utöfvats på ett sätt, som erinrat om det bröllopsbruk i Malung, som redan skildrats. Arosenius omtalar i korthet, att man vid bröllopet skju-

¹ F. Arosenius, Beskrifning öfver provinsen Dalarna. Malungs socken. Falun 1864, s. 29—30.

² Jfr förf:s anf. upps. »Kvarlevor av en Frösritual».

³ Beträffande detta senares egenskap af en Frösrüt hänvisas till Magnus Olsen, »Fra gammelnorsk myte og kultus», s. 32, i *Maal og Minne* 1909.

⁴ Hülphers dagbok, Vesterås 1763, s. 273.

tit med löst krut på någon, som utklädt sig till björn. Han meddelar ock, att denna sed omkring medlet af 1800-talet upphört till följd af en olyckshändelse, i det att af misstag ett skarpladdadt gevär afsköts mot den förklädde. Denne var en soldat, hvilken egenomligt nog råkade bära tillnamnet Björn.¹ Från Floda socken förmäler Maximilian Axelsson vid medlet af 1800-talet, att leken där förekom. Den tillgick dock där så, att man gjorde »ett beläte af skinn, i någon likhet med en björn», och på detta sköto männen till måls. För deltagande i detta nöje insamlades sedan penningar, hvilka tillfölo de fattiga och länslasarettet.² Att här i fråga varande brölloppet äfven förekommit i andra socknar i Dalarna synes intygas däraf, att ännu i senare år vid bröllop i Mora utförts en i detta sista stadium nog så enkel lek kallad björndansen, hvilken utfördes så, att de dansande männen stödda blott på tårna och händerna och med kroppen utsträckt hoppade i takt efter musiken. Eljest synes med »björndans» äfven ha betecknats den danstillställning, som hölls på trolofningsdagen eller på första lysningsdagen. Så var förhållandet i Mora och äfven på Sollerön, hvarest den blifvande brudgummen också kallades »björnen», men »sen de gjort tillställningen på stabben var det slut med björn, då var han dödad».³ I Boda socken kallade man skjutandet vid trolofning »att skjuta björnen». Förbundet med denna senare för benämningen ursprungligen främmande plägsed möter uttrycket »skjuta björnen» också i Härjedalen. Öberg meddelar härom, att, ehuru bröllopet vanligen hålles på våren, så flyttar den blifvande bruden redan på hösten till det nya hemmet. Denna flyttning, hvilken alltså är att jämställa med eller förbundits med trolofning, kallas björnfärd, och det därvid förekommande skjutandet till ära för de unga tu kallas att »skjuta björnen».⁴ Det är således i dessa bägge sist anförda fall med den gamla egentliga, ej kyrkliga, bröllophögtiden, som »skjuta björnen», om ock blott till talesättet, sammanställs.

¹ Arosenius, Beskrifning öfver provinsen Dalarna. Nås socken. Falun 1864 s. 30.

² M. Axelsson, Vesterdalarne, Stockholm 1855, s. 23.

³ Anteckning i Nord. Museets arkiv af amanuensen Louise Hagberg.

⁴ S. Öberg, Från Härjedalen, s. 15, i Svenska landsmålen, h. 74 (1902).

Ett ålderdomligt drag hos här ifrågavarande bröllopslek framskymtar sannolikt i följande uppteckning från Medelpad. Här förklädde sig vid bröllopet någon af gästerna i en björnhud, och denna »björn» låtsades man nu jaga och skjuta samt slutligen få, hvarefter skinnet utbreddes på ett par stolar. På dessa placerades, trots deras motstånd och försök att undfly, sedan en gosse och en flicka, hvilka man trodde hålla af hvarandra eller som allmänna meningen ville para ihop.¹ Detta placering på det öfver stolarna bredda björnskinnet motsvarar således i stabbupptåget uppträdanget på stabben. Någon dryckesrit omnämnes dock icke i anförda meddelande, men man torde ha all anledning att misstänka, att ett tve-männingsdrikkande en gång förekommit äfven i samband med det medelpadska upptåget. Märkligt nog intogo äfven hos lapparne de trolofvade plats på en björnhud.²

På den afsides belägna Norderön i Jämtland tyckes slutligen in på 1870-talet en rudimentär kvarlefva af här i fråga varande folksed hafva bibehållit sig såsom en mindre lämplig barnlek. Denna lek, hvilkens benämning »bröllopsleken» synes ge ett otvetydigt intyg om dess ursprung, slutade med att en bland deltagarne gömde sig i skogen och där uppsöktes och i triumf återfördes. Denna kallades »björnen».³

De landskap i vårt land, där brölloppsleden att »skjuta björn» förekommit eller kan spåras, äro således, försåvidt jag hittills vet, Västergötland, Dalarna, Härjedalen, Jämtland(?) Medelpad och Ångermanland. Ej blott åtskilligt i själfva brölloppslederna utan äfven dessas utbredning synes således starkt antyda något samband på ett eller annat sätt mellan »björnskjutningen» och stabbdansen.

Utanför Sverige förekommer uppträdanget af en till björn förklädd person i samband med bröllop närmast på Rügen. Denna »björn» uppenbarar sig en kväll strax före bröllopet (der Potterabend) och håller en moralpredikan för den blifvande brudgummen att taga

¹ Anteckning i Nord. Museets arkiv af amanuensen Louise Hagberg enl. meddelande af fru A. Wide, Sundsvall.

² v. Düben, Lappland och lapparne, Stockholm 1873, s. 278 (efter Fjellner).

³ Meddeladt af intendenten A. Behm.

allt med jämnmod i det stundande äktenskapet. Man förklarar nämligen denna björnfigurs uppträdande sålunda: En äkta man hade för ovana att alltid brumma öfver sina husliga förhållanden. Till straff förvandlade honom hans svärmoder till en björn, och såsom sådan måste han i hela tio år följa en björnförare, tills han omsider, när han förevisades vid ett bröllop, plötsligt återfick mänskligt utseende och talförmågan. Erfaren genom sitt eget öde höll han nu ett varnande tal till brudgummen.¹ Det spår vi här anträffa af den gamla bröllopsritualen är således i hög grad utplånadt och omdanadt. Mera rituellt kynne företer emellertid den en björn representerande mannens roll i de orter af norra Tyskland och Schweiz, där han vid bröllop uppträder klädd i ärthalm såsom »der erbsenbär». Denna bröllopsbjörn ledes af en »smed». I synnerhet framträder dock den rituella karaktären, om vi uppsöka denne »erbsenbär» i ett annat sällskap, nämligen i fastlagsupptågens larmande följe.² I Egerland i Böhmen ledes under fastlagen en i halm förklädd person, kallad »fastnachtbär», från hus till hus och bjuder härunder öl ur en kanna, som han håller mellan framtassarna.³

I södra Württemberg utgöres fastlagsbjörnen af en halmfigur, iförd ett par gamla byxor. I halsen på denna figur har man dolt en färsk blodkorf eller en med blod fylld blåsa. Efter att en formlig dom uttalats, halshugges denna figur och blir sedan på askonsdagen begrafven vid sockenkyrkan. Detta kallades »die Fastnacht begraben». Stundom händer ock, att halmbilden nedgräfvdes i gödselstaden eller kastas i något vatten.⁴ Då denna »erbsenbär» under fastlagen utan allt tvifvel är ytterst nära besläktad med den »erbsenbär», som uppträder vid bröllop, och denna åter måste vara identisk med den svenska bröllopsbjörnen, följer däraf, att vi äfven i denna folksedsföreteelse möta samma förhållande, som jag i »Kvarlevor av en Frösritual» (s. 510) påvisat, nämligen att de hedniska

¹ N. Jahn, Volkssagen aus Pommern u. Rügen, Berlin 1890, anf. i A. Wien, Die Insel Rügen, 1912, s. 15.

² E. H. Meyers Germ. Mythol. (1891) s. 213.

³ Reinsberg Düringsfeld, Das festliche Jahr, 2 uppl. 1898, s. 84; A. John, Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen, 1905, s. 41—42.

⁴ Mannhardt, Wald u. Feldkulte I (1875) s. 410—411.

bröllopsriterna äro desamma som fruktbarhetsriterna vid vår och årskifte. Mannhardt förklarar ock såväl fastlags- som bröllopsbjörnen såsom en växtlighets- och fruktbarhetsdämon.

Särdeles tydlig framstår bröllops- och fastlagsbjörnens väsensidentitet i följande folksed i Gagnefs socken i Dalarna, hvilken omtalades i pressen år 1894.¹ Den 22 februari, »Petter Katt», eller enligt annan uppgift den 24 februari, Mattsdagen, räknas som den första vårdagen. »Matts kastar heta stenen» är ett vanligt svenskt talesätt. I Karl den stores kalender (slutet af 700-talet) ingår våren den 22 februari. Denna dag formade man till en stor björn, i hvars nos en ring med ett tåg var fäst. Inuti björngestalten doldes två pojkar, hvilkas ben bildade björnens fram- och bakben. Under fiolmusik leddes nu denna »björn» från by till by af två maskerade ynglingar, hvilka buro pinglor vid knäna. Framför gick ett par, som föreställde brud och brudgum, beledsagade af grannt utstyrda brudtärnor. Tåget afslutades af en med ett spö utrustad påfösare. Såsom synes möter oss här fastlagsbjörnen i förbindelse med ett bröllop, visserligen simuleradt, men dock ursprungligen nog så allvarsamt menadt — en hieros-gamos-rit. Ty att det i tåget deltagande brudparet är väsentligen detsamma som det vi känna såsom fastlagskung och fastlagsdrottning, majgrefve och majgrefvinna o. s. v. ligger i öppen dag.

Det är dock uppenbart, att det är bröllophögtiden som lånat björnupptåget liksom åtskilliga andra ceremonier och riter från vårhögtiden eller årskifteshögtiden och icke tvärtom. I vårhögtiden får björnens uppträdande en mycket naturlig förklaring. Att den under vintern i sitt ide eller hos de underjordiska dolda och af dem närda² björnen uppenbarar sig på första vårdagen bör ju vara ett betryggande tecken för att vinterns, »björnnattens», välde då lycktat. Björnen var ett sommartecken. Med den förestående sommarens fruktbarhet står ju ock vegetationsbrudparet i intimt samband. Det är Frö och Gerd — eller hvad fruktbarhetsgudaparet må ha hetat — som fira sitt biläger.

¹ T. ex. Stockholmstidningen 1/3 1894 (efter Falu läns tidning).

² Broman, Helsingboken (1900) s. 150; Turi, Muittalus samid birra, 1910, s. 170.

Men något samband mellan Frö och björnen torde myterna och sagorna ingenstädes antyda. Däremot har man från mytologiskt håll funnit skäl att samställa björnen med Tor,¹ hvilken ju ock, och väl med äldre rätt än Frö, var icke blott äringens utan äfven äktenskapets gud och i sin egenskap af åskgud väl äfven sommarens gudom. Björnens nära förhållande till åskguden tyckes ock bestyrkas från finskt-ugriskt håll. Enligt såväl vogulisk som ostjakisk saga har björnen ursprungligen befunnit sig hos Torom i himmelen men därifrån nedsänkts i en vagga till jorden, en tro som äfven förekommit bland finnarne.² Med beträdandet af detta folkgebit äro vi inne på björnkultens egentliga område, hvilket sträcker sig från våra lappmarker genom Nordasien bort till ainoerna, ja in i Nordamerika. Och på detta håll få vi fullt nöjaktig och omedelbar förklaring på, huru björnen, ehuru en guds representant eller skyddsling, kan rituellt dödas. Direktast torde detta uttalas hos ainoerna och några ostsibiriska folk, men det framgår tydligt nog äfven af lapparnas björnriter. Björnens dödande är, ehuru förenadt med ett sakramentalt förtärande af hans blod och kött, endast en handling för hans återsändande till den gudomlighet, hvilkens representant eller sändebud han är. Denna gudom är hos här antydda folk skogens eller bergens gud.³ Ehuru allt dödande af en björn därför är förbundet med religiösa, invecklade ceremonier⁴, är det dock hos de antydda ostasiatiska folken egentligen vid en särskild årsfest som det *sakrala* björndödandet eger rum.

Förhölle det sig nu så, att den svenska bröllops- och vårfestbjörnen till sitt väsen stode i någon frändskap med de sibiriska folkens offerbjörn, skulle däraf följa, att Mannhardts förklaring af den tyska »erbsenbär», »strohbar», »roggenbär» såsom ursprungligen en sädes och skördedämon⁵ vore oriktig. Vårfesternas björn såsom »eine Darstellung des wieder ins Land einziehenden Wachsthums-

¹ Så Grimm, och senare E. H. Meyer, *Germanische Mythologie* (1891) s. 103.

² U. T. Sirelius i *Zeitschrift der finnischen Altertumsgesellschaft*, b. 26 s. 8—9.

³ Frazer, *Spirits of the corn and of the wild*, d. 2 (1912) s. 180 ff. Jfr Randulf, *Relation etc.* utg. af J. Qvigstad (1903) s. 27.

⁴ Se t. ex. J. A. Friis, *Lappisk Mythologi* (1871) s. 155 ff.

⁵ *Mythologische Forschungen* (1884) s. 166—167.

geistes» vore icke en sekundär utan fastmer den åtminstone relativt primära björnrollen inom årsfestriterna. Under denna förutsättning torde det vidare icke håller vara allt för dristigt att tänka sig den möjligheten, att det med sommaren åter uppträdande, brummande, muskulösa rofdjuret af en primitiv och naiv fantasi kunnat samställas med den under den varmare årstiden åter framträdande åskan. Men redan långt innan denna åskådning utbildat sig, hade björnen på grund af sin jämnställdhet med människan i förstånd och sin öfverlägsenhet öfver henne i kroppskrafter — sitt »en mans vett och sin sex mans styrka» — otvifvelaktigt varit ett föremål för den primitiva människans vördnad och kult och ett väsen, med hvilket hon gärna ville på ett eller annat vis räkna blodsfrändskap eller väsen-gemenskap.

Matsmässa i Gagnef.

På spaningsfärd efter en gammal folksed.

Af

Louise Hagberg.

Stadd på resa i Dalarna i februari månad innevarande år i och för upptecknande af ännu kvarlevande folkseder och folktro hade jag bland annat fått i uppdrag att taga reda på Matsdagens firande i Gagnef. Såsom i föregående uppsats, sid. 7, finnes omnämndt, hade uppgifter varit synliga i pressen år 1894 om att Mats då skulle ha »firats med björn» jämte brudpar och grannt utstyrda brudtärnor. Strax efter min ankomst till Dalarna aflade jag ett kort besök i Gagnef, och föreföll det då, som om det icke skulle möta några vidare svårigheter att infånga »björnen,» ty af en person, som varit åsyna vittne till ett sådant upptåg, erhöll jag löfte om att man skulle söka åstadkomma ett dylikt Matsfirande instundande Matsmässa (d. 24 febr.). Enligt sagesmannens uppgift hade Mats för en 10 år sedan firats med björn i byn Björka på så sätt, att två karlar bildade

Fig. 1. Mats-firande med »brud och brudgum» i Gagnef. Fot. P. Östling.

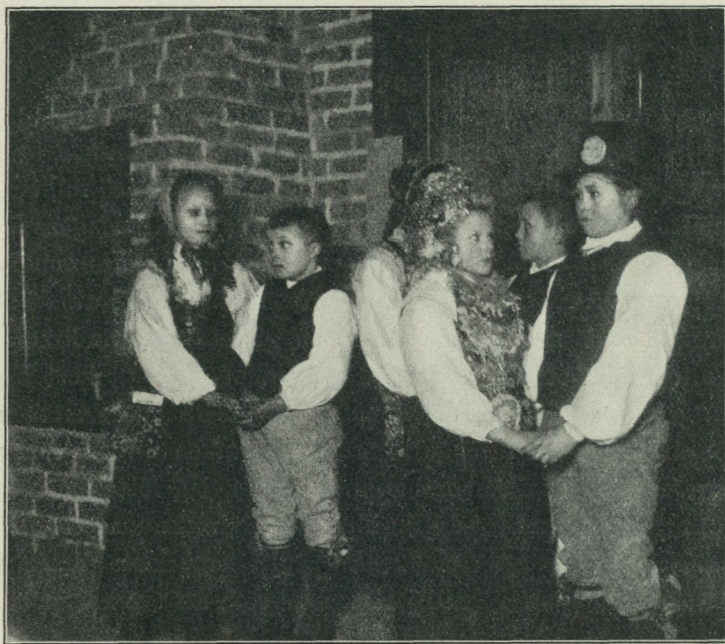

Fig. 2. Mats-firande med »brud och brudgum» i Gagnef. Fot. L. Hagberg.

björn och kröpo in i en »svartpels», d. v. s. en pels med ullen utåtvänd. Den främre karlens hufvud utgjorde det inre af björnens hufvud, som försågs med ring i nosen. Den andra karlen fick lof att gå krumbuktad. En tredje karl var björnförare, och han ledde björnen medelst en i nosringen fästad tøm. En fiolspelman var äfvenså med i tåget. Under björnens besök i de olika gårdar, som hyste någon Mats, bjöds på traktering, hvilket gjorde att den främre delen af björnen slutligen blef något orolig och stapplande. Tåget ökades med nya deltagare från den ena gården till den andra, så att det till slut blef ett stort följe. Brud och brudgum uppgafs dock ej ha varit med.¹

Dagen före Mats, den 23 febr. således, infann jag mig åter i Gagnef beväpnad med kamera för att, som jag hoppades, följande dag få förevisa björnen. — Genast efter min ankomst begaf jag mig ut på besök till en närbelägen by och erfor därvid, att man redan hade börjat att fira Mats, i det att brud och brudgum med ett helt följe hade varit synligt redan »i kvälls», som det hette, d. v. s. föregående kväll, men skulle de troligen äfven låta se sig söndag kväll. Då jag gärna ville, om möjligt, få bröllopskaran blyxtfotograferad, lofvade meddelaren att vara mig behjälplig därmed vid 7-tiden, vid hvilken tid man trodde, att brudparet skulle visa sig vid gästgifvaregården, där jag tagit in. Tiden dessförinnan begagnade jag till ett besök i byn Lindan för att träffa aftal för följande dags fotografering af Mats' firande med björn. Af den halfmila promenaden inhöstades emellertid blott det föga uppmuntrande resultatet, att ingenting hade kunnat göras för björnens uppspårande.

Nå, brudparet återstod i hvarje fall. Men vid min återkomst till gästgifvaregården möttes jag af den allt annat än glädjande underrättelsen, att brudskaran kommit mycket tidigare än väntadt var, och att den hade begifvit sig till den en halfmil därifrån belägna byn Tallbacken. Fig. 1. Således hvarken björn eller brud och brudgum! Jo, brud och brudgum funnos ju, det gällde blott att få fatt uti dem. Att det nu var alldeles beckmörkt ute glömde jag af, än fastnade jag i lera och än var det is som brast under fötterna, när jag

¹ Meddeladt af skolläraren Lars Lunell, Gagnef.

öfver åkrarna tog genvägen öfver till byn, där min medhjälpare bodde, men han befanns villig till att förfölja brudparet och väpnade med kamera och blyxtljus bar det i väg af till Tallbacken, där vi

Fig. 3. Mats-firande med »björn» i Gagnef. Fot. L. Hagberg.

sent på kvällen lyckades stöta ihop med det elfvaåriga brudparet, som därpå jämte uppvaktning vederbörligen afbildades. Fig. 2. »I kvälls» hade de likvisst varit betydligt manstarkare än hvad de nu voro. Årets »Matsmässgubbar», som stammade från byn Bomsarfvat, voro ovanligt unga, annars kunna deltagarna ofta vara bortåt en tjugu år gamla, och förra året hade de varit minst tjugu till antalet.

Ibland har det äfven händt, att brudparet varit beledsagadt af en i kappa och krage till präst utklädd, som viger brudparet och läser riktigt som prästen gör. Brudens dräkt, till hvilken ju mycken grannlåt hör, gömmes år från år enkom för detta ändamål. Om seden med brud och brudgum fick jag uppgifter från olika håll, bland annat berättade mig en dag en gammal gumma, att en gång för väl 20 år sedan, det var en dag, då de hade skräddare som satt och sydde i stugan hos dem, så hade det med ens blifvit ett fasligt buller, och in hade de Matsfirande kommit och begärt att få brännvin. Då far inte hade något sådant, hade de likvisst nöjt sig med dricka. Som skräddaren var munter och glad utaf sig, hade det i stället för sömnad blifvit musik och dans och ett fasligt skrålande utaf.

Brudparets förekomst var alltså konstateradt. Det gällde nu att bege sig af på jakt efter björn. Men förutom den första sagesmannens uppgift kunde jag ej få något besked härom af någon utaf alla dem jag tillfrågade. Men i den en halfmil bort belägna byn Björka hade ju emellertid björn varit synlig för omkring en 10 år sedan, och där hade jag fått anvisning på ett par personer, som skulle veta besked om saken, så att där hoppades jag på ett tillfredsställande resultat. Färden dit blef ganska besvärlig, snö fanns i ringa mängd, men vägarna voro desto mer belagda med is. Och så folktomt sedan. Vid denna tid på året möter man i dessa trakter sällan någon människa, kvinnorna ha sysslor inomhus, och karlarna äro nästan mangrannt till skogs sysslande med timmerkörning och kolning, ja, när det gäller, få kvinnfolken ta till med det görat också. — Begagnande mig af den bro naturen slagit kom jag öfver Dalälven, öfver hvilken jag måste för att komma till den högt och vackert belägna byn Björka, af hvilken by jag för öfrigt fick det intrycket, att den mestadels bestod af en massa kullriga isgator. Väl inkommen i byn sökte jag upp en af de mig angifna sagesmännen. — Ja, att fira Mats med utklädning, det hade länge varit en allmän sed i Gagnef, som det likvisst »håller på att ta slut på», men hvad utklädning med björn beträffar, så hade det enligt hvad han kunde erinra sig blott förekommit en enda gång i Björka, och då hade de troligen kommit från en annan by. Det var allt hvad han kunde

Fig. 4. Mats-firande med »björn» i Gagnef. Fot. L. Hagberg.

Fig. 5. Mats-firande med »björn» i Gagnef. Fot. L. Hagberg.

meddela, men som folket i Dalarna, enligt den erfarenhet jag haft, är hjälpsamheten själf, så beledsagade han mig till några personer som möjligen kunde ha mera att förtälja. Men resultatet blef blott ett enstämmigt uttalande af att utklädningen till björn nog endast varit ett tillfälligt upptåg, hvilket den första meddelaren sedermera äfven visade sig böjd för att antaga. — Längst bort i byn bodde den andre af de uppgifna sagesmännen, en gammal soldat med 1823 »till årtal». Visst kom han ihåg, att Mats en gång hade firats med björn, för det var särskildt tal på att det varit så storartadt, och därför vardt det mera omtaladt än det vanliga firandet, som består i utklädning af brud och brudgum med brudfölje. Men såväl den gamle som hans familj menade tro på, att utklädningen till björn blott hade varit ett alldeles tillfälligt upptåg.

Så mycket visste jag då nu, att fanns björnen, så måste den ha sitt ide på annat håll, ty här lönade det sig synbarligen icke att gå på björnjakt. Jag begaf mig sålunda på återtåg, snö började nu att falla, och ett lätt snötäcke dolde förrädiskt de till fall lockande isgatorna. Återtåget efter en felslagen expedition förefaller bra mycket besvärligare än själfva ditfärden, då man ju ännu har hopp om ett godt resultat. Snön gjorde emellertid, att vägarna åter blefvo användbara för det i Dalarna mycket brukliga fortkomstmedlet sparkstötting, så att på kvällen kunde jag betjäna mig af en dylik för att fara till en annan by. Något spår efter björn fick jag emellertid ej heller nu, däremot fick jag förutom en del folkloristiska uppgifter, anvisning på en person i Gagnefsbyn som skulle kunna ha mycket i den vägen att förtälja. Alltså bar det i väg dit på följande dag. Den jag sökte var vid min ankomst för tillfället ute på åderlåtning, men genom hans systerdotter, en synnerligen gladlynt och vänlig kulla fick jag äntligen spaning på björn. Det var ett upptåg, som hon godt kände till, och såväl hon som morbrodern, hvilken senare kom tillstädes, lofvade att nästa kväll söka locka en björn med sällskap dit till stugan. Jag var där i god tid och blef då vittne till hur nalle kröp in i sitt skinn. Denna gång var det två flickor som med tillhjälp af tvänne pelsar bildade björnen, benen trädde de in i pelsarnas ärmor, och på den främre flickans hufvud sattes en

kaschett. Björnföraren, som ledde björnen med ett rep, hade väska på ryggen. Ibland reste björnen sig på bakbenen och stödde sig då med framtassarna mot förarens stäf. Fig. 5. Matsmässgubbarna bestodo för öfrigt af en till karl utklädd kulla, ett par jäspersflickor eller brudtärnor m. fl. Någon spelman var ej med denna gång som annars ofta är fallet, och då spelas det, och björnen dansar. Som det emellertid var önskligt att kunna få fotografera äfven vid dagsljus, lyckades jag vidtala deltagarna att följande dag vid 3-tiden återigen samlas för fotografering. Det hade ju sina svårigheter för dem dels att vara lediga så pass tidigt och dels att gå utklädda vid denna tid på dagen. De kommo emellertid, så att en del fotografier hunno tagas, innan solen gick ned. Men då voro vi också alla genomkylda efter stillaständet i det blåsiga kalla vädret, ty det har sina vanskligheter med att fotografera en björn i det fria, låt vara att det så blott är en Matsmässbjörn. Fig. 3 och 4.

Sedan jag väl en gång kommit Mats' firande med björn på spåren, fick jag från olika håll höra talas därom. År 1911 hade man äfven firat Mats med björn, då var det två pojkar från byn Bomsarfvat som bildade björn, och, yttrade gumman, som berättade om ett dylikt firande, »dom leder den och snor med den på golfvet». Kvällen före Mats lär det förekomma, att de ömsom kläda ut sig till brud och brudgum och ömsom till björn. Deltagarna kläda ut sig så fult som möjligt med avvigvända pelsjäckor och säck på ryggen och flickor till pojkar, ty vid den tiden är det vanligen så litet pojkar hemma. Hade tiden det tillätit, skulle man nog från andra byar kunnat inhämta än fullständigare uppgifter, emellertid torde man med säkerhet kunna säga, att Matsmässan, som i Gagnef firas kvällen före Mats, i en del byar ännu allmänt årligen firas än med »brud och brudgum» och än med »björn.» Och möjligt är ju också att på sina håll bägge följena uppträda tillsammans såsom vid det från år 1894 anförda Matsfirandet, ehuru det icke nu varit tillfälle att konstatera detta. De björnen åtföljande brudtärnorna tyda ju på att så förut varit förhållandet.

Öländska gårdar och deras inventarier 1677.

Af

Ellen Raphael.

I Riksarkivet finnes bland papper tillhörande krigshistoriska handlingar, signerade XVIII:12, en samling som rör danskarnas härjningar på Öland 1677. Bland annat förekommer en till »Högwälborne herr Baron Rikz Ammiralitetz och Cammar Rådhs President och General Gouvernör»¹ ställd relation, hvilken omtalar den förlust och skada, som öfvergått provinsen, och för öfrigt berättar om fullföljandet af undersökningar och om befallningar, som blifvit utförda. Den är daterad Borgholm 6 april 1678 och undertecknad af A. von Brobergen och Lars Assarsson. En kommission har varit tillsatt och undersökt hvad hvarje hemmansägare förlorat i såväl löst som fast, och för att styrka de i relationen omtalade förhållandena medföljer en hel del bilagor, ordentligt ordnade och numrerade. Bilagan lit. A. utgöres af själfva rannsakningslängden, i hvilken hvarje hemmansägare finnes upptagen efter by, socken och härad, med uppgift om det är skattehemman, skattevrak eller kronohemman han äger, om skattens storlek, om huru många byggnader, kvarnar, båtar och fiskredskap han mist, huru mycket hö och säd han så väl mist som har kvar, liksom alla olika slags kreatur. Till sist uppräknas gårdens folk: bonde, hustru, söner, döttrar, drängar och pigors antal. Allt är tabellariskt uppställt. Där icke byggnader blifvit brända, utan ägaren friköpt sig med brandskatts betalande, är upptaget hur stor denna varit. Lit. B. omfattar ett femtiotal pappersblad, spe-

¹Göran Gyllenstierna var vid denna tid kammar- och amiralitetsråd, president i Reduktionskollegium och generalguvernör öfver drottning Kristinas underhållsländer, till hvilka Öland hörde.

cifikationer från uppbrända, härjade och röfvade gårdar på den lidna skadan. I hufvudsak uppräknas här sådana föremål, som icke kunna hänföras till någon af de i rannsakningslängden nämnda kategorierna. Oftast innehåller hvarje pappersblad en hemmansägares förluster, ibland är dock ett par upptagna på samma, och någon gång ha alla sockenbornas förluster satts tillsammans, detta dock endast, då det gäller relativt obetydliga förluster — några textilvaror här, ett par andra varor i nästa gård och så vidare. Lit. G. innehåller några förteckningar från länsmännen. I allmänhet äro i lit. B. specifikationerna för hvarje särskild socken skrifna afsamma hand, som i lit. D. lämnar uppgift på kyrkors och prästgårdars förluster, nämligen sockenprästens. Här i lit. D. upptagas ofta hufvudkyrka, annex och prästgård på samma nummer och pappersblad. Den utförligaste förteckningen af alla förekommer i denna samling och härrör från en afsatt präst, Christoffer Hermanni Hornsched, som prästvigdes 1635,¹ men som icke förty redan långt förut varit straffad för brott af olika slag och hvars strider med konsistoriet, förmän och församlingsbor pågå hela hans lif igenom. Han hade varit huspräst på Mälsåkers slott, skeppspräst och vistats i flera främmande länder, och slutligen placerats i en mängd olika församlingar på Öland, tills han för sista gången blef förklarad ovärdig och afsattes från all prästerlig tjänst 1666. Han flyttade då med sin familj till ödehemmanet Åketorp, som en gång tillhört Vreta kloster. Han fick det skattefritt och dessutom 6 tunnor tionde spannmål för sin »longa tjänst». Åketorp är beläget i Repplinge socken och blef helt uppbrändt af fienden, och Hermanni, som nog varit van att affatta skrivelser till sitt försvar, utarbetade nu en fullständig förteckning på gårdens byggnader och inventarier. Hvarken detta hemman eller prästgårdarna finnas uppförda i rannsakningslängden; de präster däremot, som hade egna hemman eller torp, ha dock dessa upptagna. Ändamålet med undersökningen var att låta hvarje innehafvare erhålla den skattefrihet under ett visst antal år, som han behöfde för att kunna återupprätta sitt hemman.

¹ Löfgren, N. J., Tjenstemän vid församlingarna uti Kalmar Stift. Kalmar 1836.

Det olycksaliga och långvariga kriget med Danmark, som Sverige åsamkat sig tack vare sitt förbund med Frankrike, hade börjat redan 1675. Stridsplatsen var under de första åren Skåne och södra Småland, där de svenska vapnen vunno framgångar under Karl XI:s personliga ledning. Flottan, på hvilken stora förhoppningar byggts, blef däremot slagen, och sedan den danska blifvit förstärkt med en holländsk eskader var den stark nog att härja och brandskatta Öland. Att detta kom ganska oväntadt framgår af ett yttrande, som befallningsmannen Jacob Bengtsson faller, när han skall uppgöra förteckningen öfver sina förluster: »sådant som wäl hade kunet förtz af wägen blef fienden till rofz för branden, förmedelst högsta officerarnes ingifwande som sade det skall her på landet ingen nödh hafwa och är her så säkert som i Callmar el: Borghollms Slott.»

I början af augusti månad 1677 visade sig den fientliga flottan i Kalmar sund, och den 11 i samma månad landsteg fienden i Färjestaden. Ryktet om det skedda spriddes med fart, och i Kalmar cirkulera snart historier om fiendens fruktansvärda grymhet, hur han bland annat mördar alla små piltar under 15 år och bortför alla män intill 50, men om något sådant finnes dock ej ett ord i den officiella relation, som affattades det följande året. I själfva verket inlades genast på predikstolen i närmaste kyrka, Torslunda, ett bref, undertecknad af den holländske amiralen Tromp, som erbjuder befolkningen att genom brandskatts erläggande friköpa sin egendom. Befolkningen var dock att börja med helt vettskrämd; en liten skara hade först samlats för att göra motstånd, men snart insett det hopplösa däri och i stället dragit sig tillbaka till skogar och obygdor och hållit sig dold där. När folket icke tordes komma fram och betala brandskatt, började fienden härja och bränna, hvarvid danskarna foro fram med mycket större grymhet än holländarna. Algutsrums och Möckleby härader i Södra Motet blefvo helt förbrända, endast 6 små byar blefvo skonade; i Hultersta härad blefvo 59 hemman ödelagda och i Norra Motet 122.

Emellertid började ett par af de äldsta pastorerna, hvilka voro för gamla för att kunna rymma från hemmen, arbeta på att allmoggen skulle betala en viss summa penningar för att frälsa sina hem,

kyrkor och prästgårdar. Så småningom plockas skatten fram, specieriksdalrar, karoliner, mindre silfver- och kopparmynt och silfverföremål af olika slag, såväl församlingarnas som enskildas egendom. Så har en bonde betalat 2 daler för gårdens och 16 öre för prästgårdens räddning, för öfrigt växlar skatten allt efter förmågan, en betalar 12 daler, en annan 4, o. s. v.

I Segerstads socken ha alla, som ägt silfver, samlat ihop och betalt för hvarandra så mycket som erfordrats. »Bengt Nilsson i Seeby lefvererat 3 marker Söllfwer till Fyenden, dem han hafwer ländt Aff Prestänkian i Segerstad, noch 2 Ducater så wäll på sina som andras — — — wägnar» och så vidare. Prästen i denna socken fick lämna en hel del dyrbara föremål och pengar, såväl egna som sina styfbarns för att kunna rädda sina husgerådssaker, säd, prästgården och kyrkan, och ändock tog fienden kyrkklockan ur klockstapeln. Om huru det tillgick vid brandskattning, få vi ett begrepp just ifrån denna prästgård. Medan prästen talade med »Ammiralerna uth för Prestegården, Och af fienden till 50 Man woro inne i Gårdhen, åtho och drucko Öhl och Miölk så länge dett tillräckte och i förrådth war», borttogos både gång- och sängkläder samt 5 stycken silfverskedar. Att prästen trots den stora brandskatten och rövveriet kom så lindrigt från det hela tillskrifver han sin egen oförskräckthet — huru dhet ynkelig och klagel. tillgick, dhet war ickie allenast dher medh giordh, uthan jag måste sielf falla på knää för honom som Brandskatten togh, att han måtte förskona Huusen för brandh, ty han stack Elden på Stugan 6 gånger och iag slächte honom straxt uth igien». Att fienden varit så pass stark som 50 man var dock ovanligt. Det heter i relationen, »att fienden allenast widh Sex, fyra, ja tvenne Personer kring byarna luppit och dem i brand stuckit efter som bönderne till att salvera lijfwet sikh i Skogarna retirerat hade». »Om det endast funnits Ett hundrade ährlige Swänske Rytare på hwilka man sikh kunnat förlåta uthi Södra Mothet», hade alla olyckor blifwit afvärjda. Så alldeles utan en försvarsstyrka har Öland dock icke varit. Dels hade ju Borgholms slott sin besättning, men där utanför var också ett läger; så beklagar en utaf länsmännen sig öfver de förluster han lidit på »Åkeren

förmedelst mit bårta warande medh Allmogn weedh lägret weedh Borghollm».

Försvarsstyrkan tycktes dock snarare skadat än gagnat befolkningen. I relationen heter det nämligen om den skada »Wåre egne Dragouners Wåldsamme procedurer och plundrande (hwilka efter Allmogens eenhællelige bekiännelse, utom dhet dhe intet brändt, hafwa varit nästan Wårre än fienden)». Fru Elisabeth Spaak, änka efter en kontraktsprost, omtalar först hvad fienden uppbrändt på Vagnborga gård, så hvad hon förlorat i obärgad gröda på Sohlborga och slutligen att »utur Prestegården togs effter Wålb:ne Hr. Öfwerst Falkenbergs befallning åtskillige saaker och Pertzeder — — — — som iag ey opräkna kan, effter det skedde en grufwelig gewalt af Dragonerne och officerare på Slottet som sönderslogo Dörarne och togo bort monga saaker som man intet kan J hug-komma» Likaså skedde det hos bonden Anders Clementsson i Norra Runsten. Först kommo dragonerna och våldsamligen borttogo, sedan de huggit sönder två kistor, hustruns gångkläder, en del sängkläder, hästar, sadlar m. m., därefter omtalas det, som fienden förbrände.

Att befolkningen, så godt sig göra låtit, sökt sätta sina ägodelar i säkerhet är ju naturligt.

En och annan präst och kanske äfven andra lyckades rädda något öfver till Småland. Pastorn i Runsten säger: »huru många böcker jag miste, kan jag icke veta, effter iag j hastigheeten fick den största deelen uhr vägen till Calmar». Den, som icke kunde eller fann tid att sända bort sina ägodelar på detta sätt, sökte dock gömma det som var möjligt i skogen, i brunnar eller i jorden. Färjkarlen i Färjestaden omtalar, att han mist »noch uthi Contante Peningar, som lades uthi Een Säk och min Pijga förde till Skougen» — — och i Långlöt prästgård omnämes en kista med kläder som blifvit nedgräfd, men uppbränd af en stuggafvel som föll öfver den. Den afsatte prästen på Åketorp klagar också »uthj största hast nedkastade pijgan uthj Een diup brunn» diverse kittlar och grytor. I Vântlinge annex hade kyrkklockan nedgräfts, men »måste kläckan opgrafwas och fyenden i händer lefveras, elliest hothadhe fyenden Bränna heela sochnen».

Att fienden varit ganska »matfrisk» får man veta från Smedby prästgård, om ock uppgiften torde vara väl öfverdrifven. Där lågo nämligen en korpral och två gemene soldater i fyra dagar och hade då ätit och druckit följande: 4 tunnor godt öl, 2 tunnor sämre öl, öfver 3 kannor brännvin, bröd efter 2 tunnor mjöl, kött efter 4 lam, mer än 4 skålpund torrt kött, 2 skålpund fläsk, öfver 3 skålpund smör, 5 höns och fint »mjölkeknådt» bröd efter 3 skålpund.

När fienden uppbrände gårdarna, har naturligtvis all den inbärgade *grödan* också fått gå upp i rök, men dessutom har allt utsäde på marken blifvit fördärfvadt, såväl direkt genom åverkan som indirekt genom att få stå ute och ruttna utan att skördas och bärgas. Säden består mest af korn, men råg förekommer också mycket; hvete nämnes helt undantagsvis i en prästgård. Också rätt mycket hö, hvilket beräknats i skattlass, har förlorats. Halmfoder talas endast om i en prästgård.

Kreaturen ha dels blifvit innebrända, dels husvilla. En stor mängd har fienden tagit med sig såväl ur brända som brandskattade gårdar: »han hafwer der ofwanpå beröfwat den fattige allmogen störste deelen af dheras hästar och boskap, och hästerne mästedelen widh sit afwijkande från landet ihjälskutit, iämpte boskapen den han uthi een hast icke medh till Skeepz Salvera kunnat, låtandes dhe döda Asen således här på landet qvar, twifwelsuthan at genom dess elaka Stanck, förorsaka een Smittosam siukdom, hwaraf til dato lijkwist, Gudi ware lof, intet förnimmes».

Närmare beskrifning på **byggnaderna** i de sköflade gårdarna finnes ej. Hemmansägarna nöja sig ofta med att helt summariskt skrifva att fienden afbränt gården. I rannsakningslängden finnes en kolumn för den brända »Mangårdens Huss och Rum» och en för »Fågårdens Byggningar». Där finnes dock ingen förteckning öfver det som är oskadt, såsom då det gäller kreatur och säd.

Anders Olofsson, Bjärby by, Kastlösa socken, antecknar hvad fienden uppbrändt och fråntagit honom samt det som återstår. Han står skattad för årlig ränta »i wist och owist» 36 daler smt och 8 öre. Den högst beskattade af alla når 40 daler, den minst 15 daler, och måste alltså Anders Olofsson vara rätt väl situerad.

Till mangården räknar han följande 8 stugor: »1 stugu med dess tillbehör, 1 Bakstugu och 1 Kiöök, 1 lofft med 2 rum, 2 stycken bodar och 2 semre bodar.» Till fägården hör 2 lador med 2 logar, 2 fähus, 1 stall, 1 foderhus och 1 fårhus; »behållit» är ett »gamelt Kiöllnehuus». Folke Olsson i Södra Näsby, Sandby socken, uppräknar 12 hus af mangården och 11 af ladugården, men som han icke säger något om behållna stugor, veta vi ej, om gården möjligen haft fler än de uppräknade, hvilka äro följande: »2 stugur om ehn farstugu», 1 brygghus, 4 bodar med säd uti, 2 bakstugor, 1 stegerhus och »tvenne andra huuss om 14 alnrar» samt i ladugården 2 lador, 1 oxehus, 1 vagnhus, 1 fårhus, 1 stall, 1 fähus, »ähn ett huus» och »ähn ett hus om 10 alnar» samt ett hönshus.

Dessa äro de enda något så när fullständiga uppräknningar från bondgårdar. Ämbetsmannens äro betydligt utförligare. Befallningsmannens, länsmannens, krögarens, färjkarlens och prästernas hus finnas förtecknade; de sistnämnda ha upptagit både hvad som rör prästgårdarna och deras egna hemman. Krögaren Sven Håkansson uppräknar sina »Uphuus»: 3 st. nya stugor, 1 bakstuga, 2 kamrar, 1 kök, 1 nytt loft med bod och källare, 1 bryggehus och 2 småhus och sina »Uth huus»: 1 lada, 1 foderhus, 1 fårhus, 1 fähus, 1 stall, 1 svinhus och 1 gåshus. Fru Elisabeth Spaak, änka efter kontraktsprosten Jonas Stephani Lippius, har på sin gård Vagnborga, Alböke socken, mist 16 stycken »opstugur utj Mangårdhen med Bodher och låfft» och 10 stycken uthus. De öfriga nämna så och så många byggningar med så och så många stugor och kamrar. Befallningsmannen omtalar en ny byggnad, som innehåller 2 stugor, 2 kamrar, 1 kök och en farstuga, och en annan med 2 stugor, kamrar, förstuga och en nattstuga ofvanpå. Färjkarlen Lars Andersson har 3 stugor med 2 kamrar till hvar stuga, och pastorn i Torslunda har på egen bekostnad uppsatt en ny byggnad som innehåller en stuga, framstuga, stor farstuga och kök. En af byggnaderna vid Norra Möckleby prästgård innehåller till och med 3 stycken stugor, 1 kök, förstuga och 2 framkamrar. De mindre byggnaderna innehöllo endast »een stuga med een cammar j farstugu» såsom hos klockaren i Repplinge.

Hvad *byggnadsmaterialet* angår, består det väl i allmänhet af trä. Ett undantag, liksom för att bekräfta regeln, är en byggnad på Gärdslösa kungsladugård af sten, som dess arrendator bekostat reparation på. Äfven i Runstens prästgårds förteckning heter det »förbrendt ett steenhuus, dher under war kiellaren och uppå kielleren een bood medh böning». Hos den afsatte prästen omtalas äfven en murad källare. Frågan om byggnadsmaterialet i öfrigt blir besvarad hos präster och ämbetsmän, men ej hos bönderna. I Repplinge prästgård äro alla 36 byggnaderna af ekvirke, utom pastorns nya stuga samt två sädesbodas af furu och ett brygghus af grantimmer. För öfrigt omtalas furutimmer nästan lika ofta som ek, isynnerhet när det gäller stugor byggda under senare tider. Så äro t. ex. de flesta husen vid Allgutsrums annex, som äro byggda af dåvarande pastor, af furu samt blandadt timmer i några ladugårdsbyggnader. En ny stugubyggnad hos befallningsmannen är af ek och furutimmer samt en annan byggnad af ek och grantimmer.

Att all timmerhuggning på själfva Öland varit förbjuden framgår af relationen, där det omtalas, att, fastän allmogen får hämta byggnadsvirke från Smålandssidan, de icke kunna göra det af brist på farkoster och anhålla därför att få några ekar och byggnadsmaterial därtill ur Lindby och Halletorps skog på Öland. Långlöts församling begär genom sin präst att få skaffa sig några tallar från Högsrum eller Rammesättre »tall», eftersom de icke äga några ekar, och där hämta byggnadsvirke för att fullborda en påbörjad reparation i socknens prästgård. Men också dessförinnan har timmer hämtats från Småland. Den afsatte prästen hade ofta ifrån Småland hämtat »timber, bräder, sparrar, näffwer, lächter, slinder, stänger, röster till taken». Om en 10 år gammal byggning på Runstens prästgård säger prästen, att allt timmer med balkar och sparrar hade köpts på Smålandssidan. Och i Långlöt prästgård omtalas till och med ett loft såsom köpt i Småland.

Takbeklädnaden omtalas endast i några få förteckningar; Christoffer Hermanni på Åketorp anmärker den vid hvar och en af sina talrika byggnader. En del bodar och skjul samt fägårdshusen äro täckta med sågbräder, medan andra bodar och boningshusen äro betäckta med näfver, sågbräder och torf, och en sätesstuga har tak

med sparrar, bräder, näfver och stockar. I sitt förråd nämner han »ett helt oxelass Ny stoor näfer», »en bredt takspijk» och »400 dubbel taakspijk».

Den ofvan omtalade 10 år gamla byggnaden på Runstens prästgård, som är 36 alnar lång och 12 bred, innehåller två stora stugor, tre kamrar och ett kök och öfver dessa »böning medh tegeltaak. Böningen war uthaf plankor öfwer alla rumen undantagandes kiöket öfwer hwilket war bräder.» Allt tyder på att det varit en ståtlig byggnad, täckt som den var med ända till 4,000 taktegel samt försedd med stengolf och icke mindre än 24 *fönster*. Om dem heter det »med lemmar före».

I flera af prästgårdarnas förnämsta stugor räknas fönster till »inredsel» i likhet med bord, stolar och dylikt. I Repplinge fanns det i en stuga 4 med fina beslag, men glasfönster nämnas icke annorstädes än på Åketorp. Den afsatte prästen omtalar fönster i flera stugor, ibland 2 med 25 rutor i hvarje, men endast ett par gånger anges uttryckligen att det är glasfönster.

Utom det nyssnämnda *golfvet* af sten i prästgårdsstugan i Runsten omtalas i böneskriften från Långlöt, att församlingen kommit i sådan fattigdom, att de önska blifva hjälpta med »någre taller — — — till gålf och Kråpåss». Golfvet i den nyaste stugan på Åketorp är belagd med »heel alna skursteen», en slags golfsten, som slipats och utskeppats från Öland.

Stugbyggnaderna ha väl oftast varit i en våning, dock finnes här och där omtalad en *nattstuga* ofvanpå. Så heter det hos befallningsmannen »Stugubyggning af tvenne Stugur, Camrar och Förstugu emillan medh een liten Nadstugu ofwen på». Likaledes finnes i Norra Möckleby prästgård en byggnad af »Stugu och Cammar i förstugan, så och een Natstufwa ofwan på», och pastorn i Glömminge har också byggt en vid sitt nybyggda annex i Allgutsrum.

Särskild *källarbyggnad* i flera våningar finnes i många af prästgårdarna. I Runsten är den af sten och »uppå kiellaren een bood», i Torslunda »på Kiälleren Nytt huus medh wedherbygningh och lofft ofwenpå», och i Repplinge är »Källarestugu af Eek 9 alnar på lengden och 8 på bredden» samt i Långelöt är det »Lofft öfwer

gamla Kiällaren, medh förstufwa». Äfven en af länsmännen och krögaren hafva »Kiällere medh Kamrer wppa» eller »Nytt loft medh bodh och källar under». På Åketorp innehåller den ståtligt murade källaren en massa husgerådskärl, medan den nya källarstugan med trappor innanför och trågolf innehåller kistor, skåp och hyllor. Pastorn i Runsten omtalar, att han i boden ofvan källaren miste »allehanda bohagstyg, som dageligen icke brukadhes, så mycket iag hade kunnadt bringa tillhoopa dhessa 10 Åhr iag här j Runasteen haar varit».

Åtminstone 2 eller 3 *bodar* omnämnas i de flesta förteckningar; en af bönderna har såväl 2 bodar som ytterligare »2 sämre bodar», en annan har 4 stycken med »telliör» (?).

Ibland, såsom i Sandby och Torslunda prästgårdar, förekomma flera »Bodar med Ett Loft ihop», och befallningsmannen har en »Bodh räcka af 5 Rum medh Botn och lorar ofvan» och dessutom »en Bodh af twenne Rum medh Spanmåhls Bod öfwer och lärar Under». I Replinge prästgård skiljes det på sädesbodan, som äro 4 stycken, och »Visthus». På Åketorp fanns åtminstone 2 höga bodar med dubbelrum och golf af skursten. Den ena är fylld af diverse verktyg och råvaror, den andra med mjöl och redskap till bakning m. m. Men dessutom nämnes en »sängbodh» med två rum, i hvilken det utom hyllor fanns en »ståndsäng».

Att *köket* varit i samma byggnad som den ena stugan märkes tydligt. I Replinge prästgård heter det: »emellan Stugorna nytt köök i förstugan med fönster, låås, dörr och jern, noch maatkamar», men dessutom finnes *stegerhus*. Hos den ofvan omtalade Folke Olsson i Södra Näsby finnes intet särskildt kök utan endast *stegerhus*. Befallningsmannen omtalar, att hans är af ek och 12 alnar långt. I Allgutsrums prästboställe, där det äfven fanns kök, är *stegerhuset* försedt med bryggpanna. »Stickerhus», som förekommer på en bondgård i Runsten, är antagligen samma slags byggnad.

Brygghus fanns äfven hos bonden Folke Olsson. På prästgårdarna omtalas ofta inmurad bryggpanna; i Långlöt, säger prästen, fanns »Socknarnes Inventarj Bryggepanna om 1½ tunna — — och min kopparkiättel om 1 tunna»; annars är brygghuset försedt med »be-

hörige kar». I Norra Möckleby prästgård är brygghuset försedt med kölna.

Annars är *kölnehuset* en särskild byggnad, som ofta förekommer. Färjkarlen äger både brygghus och kölna. I några af prästgårdarna kallas den för mälte — eller maltehus — och är försedd med bryggkar. I Åketorp finnes uti kölnan såväl mäntaloga som järnpannor.

Badstuga finnes på några ställen. I Torslunda prästgård är den försedd med »farstugu». »En nedrutin gamel badstufu, som många stylter stå under», är den enda tillflykt som återstår den gamle skojaren och bråkmakaren Christoffer Hermanni efter fiendens härjande på Åketorp.

Bonden Folke Olsson i Södra Näsby har icke mindre än två »*baakstugur*» i sin gård, medan krögaren nöjer sig med en; befallningsmannen beskriver sin såsom en särskild byggnad, »Backarstugu af Eek medh farstugu och Framstugu wedh af gran tillhopa 30 alnars längd», och bonden Anders Olofsson likaväl som Anders Clementsson i Norra Runsten ha sina bakstugor tillsammans med en stuga och förstuga. Den ena af länsmännen och en bonde i Gärdslösa använda benämningen *bakstuga* såsom motsättning till *framstuga*: »Stufwur 3 stycken, Baakstufwur 2 st., Framstufwur 2 st.» På Åketorp fanns också en reparerad bakstuga, men den innehöll allt möjligt, som icke precis haft sin rätta plats där, såsom seltyg, bryggkar och verktyg af allehanda slag.

Helt undantagsvis nämnes hos Vallentin Vogel å hans båda gårdar Svarteberga och Tryggestad ett *tarfhus* och på Torslunda prästgård »*priwetzhuus*».

Till mangården räknas på vissa håll *vagnshuset*, medan det på andra ställen står bland fägårdens byggnader.

Bland fägårdens byggnader eller uthusen finner man åtminstone ett par *lador* i hvarje gård, ibland med loge; någon gång är dock *logen* i särskild byggnad för sig. Ladorna äro alltid försedda med 2, 3 eller 4 golf. Någon gång användas somliga golf till säd och andra till hö. Ibland, som i Sandby prästgård, är den försedd med loft. På Åketorp har den nya logen gjorts som en »skåål».

Foderhuset hör till de byggnader som oftast nämnas bland de uppbrända husen.

På Norra Möckleby prästgård tyckas *oxehus* och *stall* vara i en byggnad, som är 24 alnar lång, medan *fähuset* endast är 20 alnar. Ett *kohus* på Långlöt prästgård har bås till 10 kor. Stallet på Åketorp har plats för 4 hästar samt flor (stengolf?). *Kalfhuset* är äfven försedt med stengolf, och under ett af foderhusen fanns *fårhuset*, som hade »häck så att icke fodret skulle trampas ned», och en kätte till lammen.

Fägårdens hus omtalas oftast vara försedda med slinder.¹ Af förteckningen från Runstens prästgård, som ligger på östra sidan af Öland, får man veta, att norra sidan af fägården bestod af 3 fähus, 1 fårhus, 1 foderhus, den västra sidan af 2 lador och där- emellan 2 fähus; den södra sidan af 1 foderhus, 1 stall och ett mindre rum bredvid stallet.

Om vissa af uthusens storlek i bondgårdarna kan man sluta sig till af sådana uppgifter som följande. Anders Olsson i Bjärby har ett stall och 4 hästar, ett fähus och 10 nötkreatur i olika åldrar, ett fårhus och 8 får; i hvilken byggnad 3 svin, 5 gäss och 6 höns varit inrymda omtalas ej. Folke Olsson i Södra Näsby har i sitt stall haft 3 hästar, 2 oxar i sitt oxehus, 4 nötkreatur i fähuset, 5 får och lam i fårhuset; särskildt svinhus nämnes ej heller här för de 3 svinen, däremot finnes för de 4 hönsen, och kanske också för de 22 gässen, ett *hönshus*.

I en del ämbetsmannagårdar nämnas också *svinhus* och *gåshus*, annars är det alltid samma slags byggnader som förekomma äfven i de stora prästgårdarna, men där är det flera af hvarje slag.

Väderkvarnar nämnas i rannsakningslängden, och en af bönderna omtalar i sin förteckning, att hans kvarn varit försedd med 3 handkvarnar. Dessutom förekommer hemkvarnar och hos några präster vattenkvarnar. Prästen i Långlöt ägde en väderkvarn, som hade kostat honom 80 daler silfvermynt, och en *vattenkvarn* i Folkeslunda by för 40 daler kopparmynt. Christoffer Hermanni omtalar, att

¹ Bjälkar, stänger lagda i kors öfver logen att därpå förvara säd, hö m. m. enligt J. E. Rietz.

hans hustru fick »våra ringa gångkläder och något sängkläder och nogot litet maat undan i en liten watuquarn dijt fienden icke råka».

Om stugans **inredning** erhålla vi inga upplysningar från bondgårdar. Krögaren och några af prästerna nämna dock en del af sina stugor såsom »målade» och försedda med »snickarevirke».

Om *eldstaden* talas ej i de uppbrända allmogehebben, däremot finnes på några förteckningar från plundrade gårdar upplysning om att fienden tagit spjället ur skorstenen, och stort spjäll med »form» nämnes på ett par af ämbetsmannagårdarna. Hos prästerna omtalas eldstaden endast i de fall, där den är särskildt prydd, såsom i sätesstugan i Repplinge: spis af uthuggen sten, spjäll 1 st. — Linné säger visserligen i sin Öländska resa från 1741, att »Kakelugnar vet man intet af på Öland», men åtminstone på några ställen ha de funnits redan 1677. I förteckningen från Runsten upptager nämligen kyrkoherden 2 kakelugnar, och på Åketorp finnes såväl »glaaseeret Tegel till een kakelugn» som »een ny ugn med Tegel».

Att bondgårdarna haft sina *dörrar* försedda med lås är tämligen säkert, fast det icke uttryckligen omtalas i de uppbrända stugorna, men de bönder, som blifvit plundrade, nämna bland förluster dörrlås såväl som kiste- och skåplås. I prästgårdarna heter det däremot ofta, att alla dörrar voro med lås och järn, och på Åketorp finnes »een dör med longa dubbel iärn och järnhakar med ett stort utläst före», och »dör med järn och dubbelt lås före» nämnes ofta.

Tyvärr har ingen enda utaf bönderna beskrifvit hvad de mist för *möbler* eller andra föremål i hvarje rum, så att vi kunnat få en exakt bild af bondstugans inre. Ämbetsmännen uppräknat däremot någon gång sina förluster rum för rum och icke såsom bönderna efter föremålens beskaffenhet. Så säger en af länsmännen om ett hus som blifvit uppbrändt i mangården: »uthi Ofwenberörde huus i Stugur borteblefwet bordh, Stoller, Fönster, Senger, låsser medh All sin behöör och Inredhier, wthi een stugu 9 st. dynner, 2 st. bulsterer, 1 förlått, 3 st. Kiestor, 2 st. skåpp, Kiestebenker.» I Repplinge prästgård uppräknas uti den ena sätesstugan 2 stycken långa kistbänkar med 2 rum i hvarje med lås och beslag, ett stort nytt ekskåp med dubbeldörrar, lås och gångjärn, ett stort nytt skåp af furu,

också med dubbeldörrar, järn och lås, en stor stens kifva, 3 alnar lång och $2\frac{1}{2}$ kvarter bred, och 3 stycken fällbänkar med järn.

Uti pastorns nya stuga i samma prästgård, hvilken är 9 alnar lång och 8 alnar bred, funnos 3 sängar, stens kifva med 4 fötter och lister af sten, uthuggna bänkar och pallar. I kammaren innanför funnos bord och bänkar.

På Åketorp omtalas i en ny stor stuga, som har dubbelrum och paneltak, en bords kifva, en grönmålad kistbänk, 6 alnar lång med 2 rum och 2 lås före, med bänkdyna af läder och bänkekläde af »flamisk» af samma längd, 2 väggbonader, 1 säng, 5 stycken enkla »snickarestolar» och ett tinglas. Hos de flesta präster, men annars ej hos några andra personer, nämnes en »bookstuga», »studere Cammer», »boke cammer», »cammaren i hwilka böckerna blefwo låtne»; äfven den afsatte prästen på Åketorp består sig med bokekammare, och i den fanns ett bord, 3 hyllor fulla med nya och gamla böcker samt en säng och 4 böcker med papper. Prästen i Repplinge har sin bokstuga möblerad med en ny säng med »krantz och Pall», stort nytt bokskåp med dubbeldörr »uthan och innan målade och däruthi noch monge nyttige saker», en stens kifva på $2\frac{1}{2}$ aln lång och $1\frac{1}{2}$ bred samt en 8-kantig kifva.

Sin boksamling har ett par af pastorerna värderad för tu hundra daler smt, medan andra nöja sig med att ange, att de ha förlorat sina förnämsta prästeböcker. Pastorn i Vickleby har utom sina böcker mist alla sina egna och sin faders anteckningar, och pastorn i Runsten en del matematiska instrument, bland annat »en quarant astronomius af trä, nätt giorder och distinguneradher j Holland». En af prästerna hade hela sitt bokförråd från Leyden och kan icke för mindre än 100 daler köpa ett nytt igen. Ett par bönder i Kastlösa socken, som varit utsatta för fiendens plundring, omtala, att den ena mist en »psalmbok», den andre »Syrackz boock medh Salmons Ordspråk». »Manual» samt » $\frac{1}{2}$ Manual 32 böcker», som omtalas hos några af bönderna i Gräsgårds socken, har väl varit en kyrkohandbok.

De enda lösa möbler, som nämnas af bönderna, äro *kistor* och *skåp*. En kista med beslag, från Kastlösa, värderas till 4 daler, annars har fienden ofta nöjt sig med kistornas innehåll och

lås. »Kystelåss» förekommer mycket ofta i förteckningar från de brandskattade gårdarna. Skåpen förekomma sparsammare. Präst-änkan fru Spaak omtalar däremot, att hon förlorat 11 stycken och befallningsmannen 5 stora och 2 små. Och i prästgårdarna är det ungefär samma höga antal, liksom det förekommer ända upp till 9 stycken kistor i Norra Möckleby.

Färjkarlen omtalar en »arcka» (schatull), som han bekommit af en tysk i Kalmar för 12 riksdaler; i några prästgårdar nämnas »skatul» och »skattoll», och krögaren har mist en koffert.

Af *bord* omtalar fru Spaak, att hon mist 6 stycken, men dessutom 4 stenbord. I prästgårdarna förekomma såväl bord, bordskifva, fällbord, stenbord som stens kifvor med fötter och lister af sten.

Hos befallningsmannen funnos icke mindre än 3 dussin *stolar* å $\frac{1}{2}$ daler smt stycket, och krögaren Sven Håkansson nämner ett dussin *ekstolar*; annars omtalas *stolar* och *snickarstolar* hos prästerna.

Bland *sittmöbler* nämnas för öfrigt *pallar*, *bänkar*, *kistebänkar* med flera rum, »vändesäte», *slagbänkar* och »fäldebenker» eller *fällbänkar*.

Sängarna räknas till »inredsell» och nämnas därför ej särskildt i bondgårdarna, hvilket däremot är förhållandet med kläderna uti dem. I prästgårdarna omtalas utom de vanliga *sängarna* äfven *stånd-sängar* försedda med »pall och krantz». Det har funnits rätt många *liggplatser* i hvarje prästgård; i Vickleby, som är den minsta och där det bland »behållit» uppräknas, utom *pastorn* själf, hans *hustru*, *son* och *dotter* samt en *dräng*, omtalas 7 *sängar*. I Resmo prästgård funnos 14 stycken; prästänkan fru Spaak hade 5 *sängar* och 6 *fällbänkar*, och på Åketorp nämnas 7 *sängar*.

Till »upprede» *sängar* räknas i prästgårdarna ett *räckbolster*, en *hufvuddyna*, två *örngått*, två *lakan*, en *rya* och ett *täcke* eller *åkläde*; till de sämre bäddarna höra *bolster*, *vepor* och *sängfällar*. På Åketorp ha de flesta *sängkläder* räddats, endast kläderna i en *ståndsäng* och en *fällbänk* ha förlorats; i den senare var ett *räckbolster* med *hvitt vadmalsvar*, ett *hufvudbolster* och en *hvit filt*.

Till »*sängkläder*» höra, utom hvad vi nu tänka oss under detta ord, alla *textilier* i stugan.

De som förlorat hus och hela hemmet såsom krögaren, färjkarlen och befallningsmannen m. fl., specificera ej, utan omtala endast, att de mist: »Sänger Kläder», »Uprette sänger», »Sängekläder uti en kista för 25:17 Daler» och så vidare. Däremot uppräknas en hel del föremål hörande till denna kategori från brandskattade och plundrade gårdar, ja på en del ställen är det endast textilier, som fienden röfvat.

Bolstren tyckas ha varit stoppade med fjäder, ty i en förteckning omtalas »ett bälsterwar som the togo uthur sengen, och kastadhe fiedrerna på gålfwet». Fienden har dock icke alltid föraktat denna vara, ty på ett annat ställe har han tagit 3 tunnor packad fjäder. Bolstrar äro värderade till 3 och 4 daler silfvermynt, på ett ställe 2 stycken till 13 daler silfvermynt. Oftast är det endast bolstervar som omtalas, på ett ställe är ett dylikt 12 alnar långt. Ej heller osömmade bolstervar har fienden försmått.

På en del af förteckningarna kallas de »rækkebolster» och omtalas på vissa ställen vara »med wässgiöta wahr och nya fjädrar», af »nytt lindet war», af »sembre lindet war», »med randigt war» o. s. v. Här och där förekomma också »Dun bäddar» med »hållans war» eller »tyskt war».

»Hufwudbolstrer med lindwar», »med blåårandigt war» eller »af wästgiötewar» liksom »hufwuddyna» och »Hoffdedyna af wässgiötewar» förekomma värderade till 4 daler silfvermynt.

I ungefär samma antal förekomma »örnegåt med wässgiötawar», »parkums wahr», »sömate war» och »blåt örnegåtzwär». Bönderna i Gräsgårds socken värdera sina örngått till 16 öre, medan en af prästerna värderar sina »sköne duun örnegått» till 6 daler stycket.

»Åkläden», »teppete», »ryor», »täcken», »lägie klädhen», »fillt», »skinfällar och weper» ha väl hufvudsakligen användts som betäckning i sängar och fällbänkar. Om åkläde finnes ibland anmärkt, att det är nytt, värdet varierar från 1 till 2 daler, medan det i en af prästgårdarna är 7 och $\frac{1}{2}$ daler för 3 stycken. Om täppete finnes heller inga närmare beskrifningar, på ett ställe omtalas dock 2 »ranutta (?) täpeten», och där värdet omtalas är det 1 daler.

Ryorna förekomma rätt talrikt på flera ställen. Så omtalas 6 stycken nya och 3 »sembre» hos en, efter rannsakningslängden att

döma, mera förmögen änka. Värde är 2 å 3 daler stycket. Om en rya säges, att den är »hwytt, ny», annars beskrifvas de ej.

Täcken förekomma utom i prästgårdarna endast hos några af de mest välställda; hos en af länsmännen omtalas de uttryckligen vara »sängtäcken». I allmänhet äro de »flamska», men den förmögne bonden Anders Olsson i Kastlösa omtalar äfven ett »sytt» täcke.

Om »lägie klädhen», filt och skinnfällar, som förekomma mera enstaka, erhållas inga upplysningar.

Vepor omtalas från Gräsgårds socken, bland andra en af vadmal. Förlåtar nämnas i ett par af de förmögnaste gårdarna, i en gård omtalas 2 stycken förlåtar med sängkappor och en dito utan kappa. I Hultersta prästgård finnas 3 »sköne» förlåtar, en i prästens egen bokkammare och de andra i »gästestugan»; senare i samma förteckning nämnes äfven »noch 1 förlåt eller sparlayan». Kanske skillnaden mellan dessa olika slag af sängombängen icke var större än att man kunde använda hvilket namn som helst på dem. Sparlayanen omtalas dels af grönt pressadt vadmal, hos en af länsmännen ett blått och 3 stycken af fin västgötaväf, och på Långlöt prästgård af rask.

Dessutom förekommer både fallingar och lakan. De förstnämnda förekomma uteslutande i bondgårdar och ej hos de bäst situerade. De nämnas ej parvis och förekomma från 1 till 4 stycken i gårdarna. I Gahms Beskrifning öfver Öland, tryckt 1768, omtalas, att allmogen använder vadmalslakan, som kallas fallingar, hvilka dels äro hvita och dels grå samt aldrig tvättas. Om vintern och i kallt väder brukas de endast under i sängarna med en rya eller skinnfäll som öfvertäcke, om sommaren användes en falling i stället för denna. Tjänstefolk hos ståndspersoner föredraga dem framför linnelakan. Gahms beskrifning gäller Norra Motet, men i förteckningarna nämnas de talrikast i Hultersta härad uti det Södra Motet.

Om lakanen heter det i specifikationerna, att de äro »af grant lerefft», »leroftz lakan af hussleroft», af »blaggarn» och »blågarn» samt »af tåga». Anders Perssons änka har minst 6 nya och 4 slitna samt »noch 6 grofwa». På de flesta ställen omtalas de styckvis och lika ofta i udda som jämnt antal. Nästan endast hos länsmän och präster omtalas de i »paar».

Till bänkarna användes dynor; ibland kallas de bänkedynor och ibland långdynor; dynor om 2, 4, 6 och 7 alnars längd äro icke ovanliga. De omtalas dels vara af »flamskt» och dels »sömath war». I några bondgårdar förekommer ända till 10 stycken större och mindre bänkdynor. På Åketorp omtalas en bänkdyna af läder, 6 alnar lång, och ett lika långt bänkekläde af flamskt i samma stuga. Bänkekläden förekomma mera sällan i bondgårdar, dock omtalas ett som är 8 alnar långt. Kastlösa prästgård har mist 4 stycken; ett flamskt läggkläde sammanställes med dessa, som om det äfven hört till bänkens betäckning.

Hyenden nämnas ofta; de äro försedda med flamska var; i allmänhet värderas de från 16 öre till 1 daler silfvermynt. På flera ställen har fienden nöjt sig med att taga varet.

»Wäggekläde» förekommer på tre ställen om 8, 13 och 16 alnars längd, samt torde väl liksom »wägtäckie» och den i Gräsgårds socken förekommande »brageduuk» om 20 alnar, hvilken värderas till 14 daler silfvermynt, ha användts att pryda stugans väggar med. På Åketorp nämnas 2 stycken väggbonader i en stuga och i Kastlösa prästgård 40 alnar tapeter och 2 stycken tryckta tapeter.

Himningar (takbonader) förekomma endast i en prästgård.

Bland sängkläden äro också handkläden i några af bondgårdarna. De förekomma ända till 10 st. i en gård, omtalas dels af lärft och dels sämre och äro värderade till 1 daler stycket. De nämnas dock i andra bondgårdar och hos prästerna bland gångkläder. I kyrkorna omtalas de; Torslunda kyrka har mist »2 handkläden på disken» och Smedby ett »bragdehandkläde, godt för två daler silfvermynt».

»Bordhklädher» nämnas som rubrik efter sängkläder i en bondgård. Hos en änka i Kastlösa har fienden röfvat 2 stycken drällsdukar om 8 alnar och 4 »Kasten kornsdukar» — möjligen en gammal benämning på korndrällsmönstret. Dukar förekomma dels af dräll och dels »groffwa», och af 2 till 7 alnars längd. I Gräsgårds prästgård förekomma 3 stycken, som äro 17 alnar och värderade till 5 daler silfvermynt och 16 öre, och i Kastlösa finnas utom af dräll äfven dukar af »schibschab» (?).

Bordtäckan förekomma hos en af länsmännen och i ett par präst-

gårdar af grön pressad vadmal om 8 alnars längd och i Hultersta ett bordkläde af 16 alnars längd.

Såsom motsättning till sängkläder förekommer på en del förteckningar **gångkläder**. I somliga specifikationer menas med »Gångkläder» mannens, ty sedan förekommer som särskild rubrik *hustruns gångkläder*. Bonden Anders Clementsson i Norra Runsten omtalar, att »dragounerne våldsammelige borttogo myn hustrus gångkläder, såssom ny klädes Kiortel 1 st., tröia af samma klädhe 1 st., Myssa 1 st., strumpor tu paar, ett paar riggarns strumpor och ett paar af klädhe, Hufvudklädhe 1 st.», sedan uppräknas en del sängkläder, och så fortsättes med »min hustrus lynkläder». Hos en bonde i Gräsgårds socken heter det »alla hustruns kläder» och värderas till 3 daler.

Gröna kjolar förekomma ofta i förteckningarna, såväl af vadmal som rask och kläde. I Gräsgårds socken äro vadmalskjolar värderade till 2 daler silfvermynt, medan de af kläde värderas till det dubbla. Hos bonden Anders Olofsson i Kastlösa har fienden borttagit 5 stycken kjolar, af hvilka 2 voro nya, en var grön, en af fin svart »pollemitt», en af röd »sarss», en af rödt kläde och en »Rossug Saienss». Annars förekomma hos länsmän och präster flera sorters finare tyger, både i kjolar och klänningar. Så omtalas, utom »pollemitt», svart och röd sars, röd »Kierssin» (enl. P. G. Wistrand ett tunnt ylletyg), gräsgrönt siden och »brokado».

Tröjan nämnes icke på så många ställen; den är ofta af samma gröna kläde som kjolen. Den värderas till 16 öre.

Snörlif förekomma i ett par förteckningar; på ett ställe i Kastlösa socken omtalas det vara af grön plysch och hos en af länsmännen af röd sars. I Gräsgårds socken värderas det till 1 daler, 21 $\frac{1}{2}$ öre.

En änka i Kastlösa har mist 4 förkläden af rask och 2 af linne; på andra håll omtalas de af grön rask, af »slissing» och »klosterlerofft».

Hufvudkläden nämnas endast hos två bönder, hos den ena ej färre än 10 stycken. De beskrivas icke, kanske de äro af samma slag som dem Linné omtalar från Hultersta 1741; bondhustrurna voro då klädda med hvit klut, som var knuten i nacken.

Utom i den ofvan omtalade förteckningen från Anders Clementson i Norra Runsten, där en mössa nämnes bland hustruns kläder, och hos en af länsmännen, där 2 sammetsmössor äfven räknas dit, ha öfriga mössor tillhört mansdräkten.

»Ermekläder» förekomma på ett par ställen. Om huru dessa varit beskaffade kan man få en föreställning af ett i Nordiska Museets allmogeafdelning befintligt dok af hvitt linne med broderi i hörnen, från Småland. Det bars, enligt uppgift af P. G. Wistrand, af kvinnorna, då de redo till kyrka eller gästbud. Torde kanske vara samma sak, som Linné omtalar från Öland 1741 under benämning halskläde.

Handkläden räknas hos bonden Lars Olsson i Pataby till gångkläder. De ha kanske användts som ett slags långschal, ty sådana kallades 1703, enligt P. G. Wistrand, för axelskärp eller handkläden. Linné omtalar från Ölands norra del, att det öfver hustrurnas armar och lif hängde ett aflångt »WästGiöte tyg, sådant som till bordtäckte brukas af 1½ quarters bredd och på ändarna franzer».

Öfverdelar dels af slissing och dels af lärft omnämnas; en person har mist 10 stycken, en annan 4 stycken »granne».

Särkar förekomma ofta; af lärft, af blågarn och af tåga.

I Gräsgårds sockens förteckningar finnes »Qwinfolks Kappa»; på ett ställe är den af svart kläde och värderas till 2 eller 3 daler silfvermynt. En gång omtalas, att den tillhört bondens moder. I Kastlösa prästgård fanns »en lång Sorije Kappa af Kläde».

Hvad som menas med »Kasiäka» och »Kasicka» är osäkert, sannolikt är det ett öfverplagg. Det förekommer hos några bönder i Gräsgård och i en prästgård och värderas till 4 daler; en gång nämnes, att den är »medh söllfuer Späne Uthi, gåth för 1 Ryxdhaller».

Såväl »riggarns»-strumpor som klädesstrumpor räknas uttryckligen hos bonden i Runsten till kvinnodräkten, och på ett ställe omtalas röda klädesstrumpor till 1 dalers värde.

Klädesvantar, som nämnas på ett ställe, höra troligtvis äfven till hustruns kläder.

Manskläderna äro långt mindre ofta omtalade i förteckningarna. »Två gånge klädningar» hos en bonde äro säkert manskläder. En af länsmännen upptager bland egna kläder »en dregietz(?) Klädning».

»Råk» anges dels i Gräsgårds socken vara af vadmal och värderad till 1 och 1½ daler, dels i Smedby af brunt kläde, värd 4 daler. En af prästerna har mist en »röstskinsrok»(?) för 24 daler, medan en ny prästkappa är värd 20 daler, och en af pastorerna ägde en grå regnkappa för 8 daler. Tröjor nämnas äfven hos prästerna.

Byxor omtalas dels af vadmal och dels af skinn. En af länsmännen nämner ett par »Jortehud böxer» för 12 daler kopparmynt.

Skjortor omtalas vara dels af lärft, dels af tåga och dels af blaggarn; några äro »granna».

En af länsmännen nämner utom skjortor halsdukar, och en af prästerna omtalar äfven krage.

En hatt förekommer undantagsvis i Gräsgårds socken, den är af 1 dalers värde, medan en af prästerna har sin uppskattad till 6 daler. Karpus (vintermössa) förekommer i Kastlösa socken, men oftast nämnes »myssa», dels af utterskinn och dels af räfskinn, värderade från 16 öre till 3 daler silfvermynt och ännu högre.

Af hvad slag mannens strumpor varit omtalas ej. Bonden Anders Clementsson miste själf 3 par, mot hustruns 2.

Det 1 par skor, som nämnes på ett ställe, kan ej bestämdt sägas ha tillhört man eller kvinna. Stöflar torde ha varit mannens fotbeklädnad, liksom »dammasker», som prosten i Hultersta förlorat, men om handskar och bälte i samma förteckning hört till mansdräkt är tvifvelaktigt.

Utom redan förfärdigade och använda föremål har fienden äfven tillgripit *textila råmaterial* och halffärdiga varor. Så har krögaren t. ex. mist 1 skålpund ull och ½ skeppund hampa, en bonde i Kastlösa 2 skålpund spunnet garn, medan en annan nämner 6 marker tågegarn och 3 marker »tapetes» garn samt 5 marker svart varp.

Vadmal har röfvats i stycken från 6 till 37 alnar, ja, en af länsmännen har mist ej mindre än 60 alnar och komministern i Kastlösa 75 alnar. Det är i allmänhet värderadt till 1 daler för 8 alnar, medan fin »tyst» vadmal står till 16 öre alnen.

En bonde i Gräsgård har mist 72 alnar lärft, värderadt till 13:26; annars tyckes det gängse priset vara 2 daler för 6 alnar. »Schlesing» är en sort lärft, hos en bonde heter det »läroft elr Schlesing», medan det hos en annan omtalas dels 34 alnar lärft, dels 12 alnar »slessing». Dessutom nämnas stycken af blågarn eller blaggarn. Säckaväf såväl som färdiga säckar å tunnerum och 2 tunnerum förekomma.

Guld- och silfverföremål omtalas icke ofta. De enda smycken, som nämnas hos bönderna, äro några ringar af silfver bland den utgifna brandskatten i Segerstad. Däremot omtalas i en prästgård förgylld brudkrona å 66 riksdaler, i en annan »1 för ammulerat Guldtring med en Demant uthj» och en guldring om 4 dukater, men det är allt. I Segerstads prästgård nämnes, att fienden tagit »8 raara Keysares och Konungars myndt uthi gått Sölf hwardera så stoor som 1 carolin», troligtvis äldre jordfunna silfvermynt, på hvilka Öland ju är rikt. Gahm omnämner och beskriver 1762 en mängd sådana funna i grannsocknarna. Däremot förekomma andra silfverföremål såsom skedar, stop, skålar, dels bland brandskatten och dels som röfvade. En änka i Kastlösa har mist 10 silfverskedar å $3\frac{1}{4}$ lod och 4 stycken å $3\frac{1}{2}$ lod. Silfverstop å 8 lod nämnas hos bönder, medan några präster ha sådana på 10 lod. Silfverskål om 13 lod i en bondgård och en om 50 lod i en prästgård. I de senare funnos bägare om 9, 10 och $10\frac{1}{2}$ lod samt bäcken.

Af **husgerådssaker** omtalas hos bönderna ytterst sällan *bordskärl*, 2 tennfat hos en bonde, en tennkanna hos en annan, tennstop hos en tredje; flaskor af tenn förekomma äfven, liksom »breenwins-Ottingh».

Krögaren var naturligtvis något mer välförsedd; han har haft 1 dussin kannor och stop, 1 flaskefoder med 16 flaskor, 1 dussin stora »hollenderfat» och lika många små stentallrikar. Länsmän och präster omtala också flera bordskärl. Så fanns i Hultersta prästgård 2 dussin stora tennfat och lika många små samt tenntallrikar, smörask af tenn, och i andra nämnas saltkar, »saltzer», i Gärdslösa »7 Steenfaetz».

En hel del *kokkärl* af metall förekomma. På ett par ställen, där det är flera i samma kategori, användes som rubrik ordet »kop-

par», fast några föremål uttryckligen sägas vara af mässing, annars brukas ibland rubriken »Ellkar». Folke Olsson, hvars hela gård blifvit uppbränd, nämner 4 föremål: »Kietel om 1½ kanna, Tvenne Fiärdingz kiettlar och en halfsliten Malmgryta». För öfrigt består ofta förlusten af »bryggekieta», en eller flere mässingskittlar och malmgryta. Krögarens förlust är naturligtvis betydligt större. Han omnämner inmurad bryggpanna, 5 kopparkittlar, 3 järngrytor, 1 malmgryta, 3 stekpannor, 4 »Trifoter», 3 mässingsbäcken och en kopparskopa.

Kittlar finnas i alla möjliga storlekar från två tunnors rum till en kannas; någon gång omtalas endast deras vikt. Utom af koppar omtalas kokkärl dels af mässing, dels af järn och malm; och undantagsvis omnämnes ett förtentt kopparkärl. Utom dessa redan nämnda kittlar och grytor förekomma »trefooth, footpanna, stekpanna och brådepanna» (är kanske samma sak som bråpanna = flat stekpanna af järnplåt utan fötter, se P. G. Wistrand i Fataburen 1911 s. 96). I prästgårdarna återkomma samma saker, men här omtalas äfven kopparpanna med lock, och i Runstens prästgård »en stekiewendare» köpt i Danzig för 8 riksdaler.

Brännvinspanna om 1 tunna samt en inmurad dito, »en Brennewyns Hatt» förekomma, en bonde omtalar »Koppar malm som war noggsamt skiönna saker serdeles Nya Brennewinstygh».

För öfrigt nämnas olika *förvaringskärl*, tunnor, kar och »bryggiekaar». I Runstens prästgård bland »bohagstygen» socknens »Kaar» af ren ek om 15 tunnors rum samt kar och »Ööltråå» (?). På Åketorp uppräknas de olika slag af kärl, som funnos före fiendens ankomst och hvilka voro: »Een heel hoop med toma tunnor, halftunnor fierdingar, en skep fierding, ottingar, drickesfat» — —. »1 Eekeflaska gick 4 kannor uti, Een svarfwa Kappe om 2 kannor, Een stoor Håärpöst (hartz) kanna, Een finnekanna, glaasflasker med stora skrufvar», »tråg att salta flesk uti», »baktrog, sikter, vanna, såar, små tråg, bunkar, små och store skålar, balior, byttor», »Korgar stora med siälehud och tätt järn beslag öfwerdragne och låser före» och 2 nya stora fiskekorgar.

Ljusstakar af mässing nämnas i ett par af förteckningarna; en har 2 pipor och värderas till 1 daler silfvermynt. På Åketorp fanns en stor glaslykta.

Af *redskap* nämnas yxorna oftast, annars är det nafvar, såg och stockesåg, hoftång, skohammar och »Smedetygh för 8 daler silfvermynt» samt slipsten i olika gårdar. På Åketorp en gottländsk slipsten med ho och 2 vefvar.

Af väfstolar eller andra *väfredskap* finnes intet spår i bondgårdarnas förteckningar. Hos krögaren och i Gärdslösa prästgård nämnas spinnrockar, annars är det endast på Åketorp det förekommer en del sådana föremål. Där omtalas en väfstol »efter lehnwäfares wijs giord» och en »flamich» samt en kista med »allehanda wäfteg uti, wäffskeder, grofwa och granna», 8 st., »monga skafft til wäfuertyg» samt 2 spånrockar.

I ett par utaf prästgårdarna finnes »mangell» eller »mangeltaffel», men på hvad sätt »ett skönt stærkejern» brukades är ovisst, troligen var det ett slags pipjärn.

Åkerbruksredskapen nämnas endast på Åketorp och äro följande: 3 nya årder (plog), en bult, en harf, 9 liar med »hörffwen» (troligtvis samma ord som det gottländska »örva», skaft), 22 räfsor, 5 par slagor, 2 »lässetiugor med järnhorn» och 4 utan, de senare användas »att skaka op medh», »3 Kasteskoflar» och ett stort »Resell» (säll).

Af *fiskredskap* förekommer sillgarn oftast, en bonde har mist »10 stycken garn», men omtalar ej till hvad slags fiske; dessutom nämnas nät och »åhlehomma» och en »Noot 20 fambnar på hvar armen».

Fortscaffningsmedel nämnas någon gång. Så har bonden Anders Clementsson i Norra Runsten mist en ny *vagn* med häck, 2 nya drögar, »hökidke» och 4 »jul», hos en annan bonde omtalas »Stegie vagn». I prästgårdarna förekomma »Parewagn» värderad till 50 daler silfvermynt, kalesch med tillbehör, som kostat 40 daler silfvermynt, järnbeslagen resvagn och »beslagna slädar». På Åketorp fanns en resvagn, en »öfwer iärnbeslagen sleta», vagnstegar, häck, smålandshjul, drögar, kälkar och »vimerstänger med iernbeslag».

Af *settyg* nämna några bönder betsel; i en prästgård omtalas 3 betsel med tyglar; och på Åketorp utom betsel, lädersedlar, loktyg

»gemene hårselar dock nya och starka», »ödder« (oxtöm) och långok.

Sadlar omtalas rätt ofta; en änka har förlorat 3 stycken; de sägas uttryckligen vara af läder. Tvär sadel och hustruns sadel nämnas också.

Af *båtar* har en bonde i Kastlösa mist 1 torskeka med segel och allt behör, en annan »een stor Båat medh all tyg», som värderas till 100 daler silfvermynt.

Också prästerna ha mist båtar; i Resmo omtalas en stor ny båt med segel, som kunde bära 10 lass och värderas till 24 daler silfvermynt, och prästen i Repplinge har två år före fiendens plundrande köpt en stor fälebåt (d. v. s. en som användes vid sälfiske) med allt för 28 daler silfvermynt.

Färjkarlen, som väl skött både post- och annan frakt, har mist 1 stor färja med nytt vadmalsssegel, 7 dukar bredt och 10 alnar långt; en mindre färja äfven med nya segel; 5 stycken postbåtar och dessutom 3 stycken ankare och nya tåg.

Hos en bonde samt länsmanen i Gräsgårds socken nämnes en bössa, men de äro de enda vapen som finnas upptagna. Kanske det är af samma orsak, som Linné 64 år senare med beklagande omnämner, den nämligen, att allmogen, för att hindra tjufskytte, är förbjuden att bära vapen.

Färjkarlen omtalar, att han mist ett läderkyller.

Bistockar förekomma endast hos befallningsmanen och prästerna, de värderas till 4 daler silfvermynt. På Åketorp fanns i ett brädskjul 3 oskattade bistockar samt 11 tomma biskärmar (en bistock af urhållkat trä).

Om *gårdstomternas* närmaste omgifning få vi inga upplysningar. Att åtminstone en af prästgårdarna haft en trädgård, i hvilken det fanns en »vattenbrund», omtalas dock. På Åketorp gick fram till uthusen en hög och bred stenbro, som man kunde köra på och icke blef upptrampad utan höll sig ren vår och höst.

Att genom dessa papper och förteckningar göra sig en exakt bild af förhållandena i de öländska gårdarna i allmänhet under Karl XI:s tid är ju icke möjligt, därtill äro handlingar och speci-

fikationer allt för fåtaliga och summariska. Af intresse torde det i alla händelser vara att af samtida förteckningar erfara något om huru en och annan af öborna haft sitt hem inrättadt och hvilka inventarier där befunnit sig. Huruvida man får betrakta dessa enskilda fall såsom typiska i ett eller annat hänseende, torde emellertid på grund af materialets bristande fyllighet vara svårt att afgöra.

Brytningen mellan gammalt och nytt i Knallebygden.

Utdrag ur meddelanden, utgifna af

Sven Lampa.

Då jag för någon tid sedan genom västgötapressen utsändt en anhållan, att personer som hade noggrann kännedom om det forna byskicket i Västergötland, ville meddela ett och annat därom, erhöll jag från landtbrukaren C. G. Sönerfeldt, Löfvaskog, Äspereds socken, några skildringar från hans ort. Då dessa ge värderika upplysningar om tillståndet i Knallebygden vid den »nya tidens» inbrott, har jag trott, att utdrag därur kunde gagna dem, som ha sin uppmärksamhet fästad på dylika kulturförhållanden.

C. G. Sönerfeldt är son af en numera afiden framstående landtbrukare och jägare, som innehade en del af Löfvaskog Bosgården, nämligen den s. k. Orseltagården eller Helandersgården. Denna var uppkallad efter handlanden Andreas Helander, hvilken — såsom härstammande från Olofshult (i folkspråket Orselt) i Kinds härad — i dagligt tal benämndes »Orselten». Sedan gården tillökats med ännu en hemmansdel i Bosgården, kallas den nu Sönerfeldtsgården eller Löfvaskogsgården eller till och med Sönerfeldt-Löfvaskogsgården.

Löfvaskogs by i Äspereds socken, Ås härad, 3 $\frac{1}{2}$ oförmedlat mantal, äges nu af ett tjugutal åbor. Byn undergick landtmäteri och skiftades 1852—57. Vid denna tid voro alla byns hus uppförda i en enda klunga på en backe, där ännu stenrösen utvisa platsen. Ännu kvarstå de gamla husen från midten och senare delen af 1700-talet på den s. k. Orseltagården.

Före landtmäteriet voro täpporna på en gård mycket kringspridda. Då en ägare af Orseltagården vid slutet af 1700-talet inköpte $\frac{1}{16}$ mantal Mellomgården, voro inägorna belägna på 52 olika ställen. När han skulle betala köpeskillingen, skedde det med så kallade »nödmynt». Han nödgades klöfja dem, d. v. s. han lade de tunga kopparplåtarna i en säck och band så säcken på ryggen af en häst. Sedan gick klöfjekarlen och ledde hästen vid tygeln. Han förde honom vintervägen öfver en mosse till Rångedala, men när han skulle öfver den s. k. Tvärmadsbäcken, var denna af snösmältning öfversvämmad, så att hästen icke ville gå öfver, utan stegrade sig. Härvid föll penningsäcken af hästen och ner i vattnet, och så blef ett styft arbete att draga upp den och lägga den på hästryggen igen.

Någon skriftlig lag för bysamhället är icke bekant, men *mundliga förordningar* funnos, hvilka bestämdes på bystämmor. Angående stängsel kring byns inägor stadgades, att gårdsgården skulle vara så hög, att ej något husdjur kunde hoppa öfver den; vidare tät och väl uppsatt. Intet hål fick finnas så stort, att en fullväxt karl kunde sticka in sin träska i det. Det blef sex skillings böter för gårdsgårdshållaren, hvar gång ett sådant anträffades. Kom något djur löst, af hvad slag det vara må, såsom häst, nötkreatur, get, får eller svin, inne på byns inägor — om än på djurägarens egen mark — från den första maj till den tid det blef bestämdt att släppa på höstbetet, så var det tre dalers (50 öre) böter för hvarje djur. Dessa penningar lades till bykassan och utgjorde en del af aflönningen till vallkarlen, hvilken under betestiden på byns utmarker, den s. k. kronoallmanningen Gälaveden, alltid fick följa boskapen för att i någon mån kunna skydda den för vargen. Vallkarlen måste vara skjutkunnig och måste alla dagar affyra ett visst antal skott, hvartill byalaget tillsläppte ammunition.

Vid *nyodling* på fast mark var det vanligt att med spetsiga hackor hacka marken ungefär kvartersdjupt och med spett och »våkter» bryta upp stenarna. På senare tid har man begynt att med spade vända jorden. Vid början af 1800-talet var det tråkroken eller årdern med billspets af järn och den gamla träharfven som utgjorde *åkerbruksredskapen*. För dragarna användes oken, och det

icke blott för oxarna: äfven hästok, ett grymt tortyrredskap, var i början af 1870-talet i allmänt bruk i orten, men är nu alldeles borta. Den första järnharf i socknen användes i början af 1830-talet, järnplog kom i bruk tio år senare och hästräfsa 1891. Numera har man upphört att handskära säden — där det nämligen var liggsäd —, hvilket ansågs som ett riktigt »syndaelände». I slutet af 1870-talet och början af 1880-talet begyntes allmänt att bortlägga handskäran, och all säden mejades. Där säden ligger, brukar man ta bort den s. k. bläkten eller mejhanden för att lättare få in lien mellan de nedpressade »sädeslockarna». Och nu finnes »maskin», som skär säden väl, om den ligger aldrig så hårdt.

Befolkningens egentliga lefvebröd i denna ort har sedan gamla tider varit *gårdfarihandeln*. Nästan hvarje manlig person dref handel i en eller annan form till 1870- och 1880-talen. Nu återigen har man blifvit jordbrukare, men de mindre bemedlade ha i allmänhet flyttat till fabrikerna.

Handväfnaden var en industri, som nästan öfverallt på orten sysselsatte den kvinnliga befolkningen. På en del ställen kunde man äfven få se en och annan ung man i väfstolen. Sålunda voro i hvarje stuga nästan alltid två väfstolar i gång från morgon till kväll. Det fanns en och annan skicklig väfverska, som kunde väfva öfver 20, kanske inemot 30 alnar om dagen. Den vanliga väflönen var omkring 5 öre aln, som »väfnadsförläggare» betalte. Sedan midten af 1880-talet har handväfnaden alltmer aftagit och öfvergått till trikåstickning, hvilket arbete till att börja med betaltes rätt bra. Dock har det nu i det närmaste upphört såsom hemarbete, sedan många af dess utöfvare fått anställning vid fabrikerna eller ock rest till Amerika. Den hemindustri, som numera drifves, är den s. k. »dussingsömmen», som består i förfärdigande af alla sorters klädespersedlar, mest åt fabrikörsfirmor i Borås.

Klädedräkten var från äldre tider för såväl män som kvinnor den s. k. Toarpsdräkten intill 1840- och 1850-talen, då den allt mer och mer ersattes af nyare moder. Endast vid de in i senare tid brukliga »slätterölen» kunde man någon gång få se en jänta komma

»tronande» i — som skämtarna brukade säga — »Skams liffärg» (ett »smeknamn» på Toarpsdräkten).

Till »slätteröl» eller »slätterhjälp» var alltid brukligt att inbjuda hela byalaget och dessutom så många som möjligt rundt om i trakten, för att man skulle hinna slå af allt gräset på dagen. Också brukade alla hörsamma inbjudningen, ty det hela blef ett riktigt folknöje. Vid slotterölet skulle alltid och allestädes lilla supen serveras. En gång i midten af 1870-talet utbrast vid ett dylikt tillfälle en mycket ansedd man: »Det skulle bli på tredje Gustafs vis med en brännvinspanna i hvar spis.» Sedan supen var uppslagen, skulle alltid hurras, och detta skedde med kläm, så det hördes långt in i grannsocknarna. Därefter gick man till måltiden, och när den var inmundigad vidtog dansen, som trädde till ljusan dag. Till festligheten hörde äfven, att den glade fältnusikanten, sergeanten Per Sundén i Äspereds by var närvarande. Han spelade såväl fiol som blåsinstrument på mästartarevis. Vid mångfaldiga tillfällen roade han publiken med sina härliga låtar, i synnerhet vid snart sagdt alla bröllop rundt om i trakten. Där hade han vanligen hjälp af sin son, musiksergeanten August Sundén, som var lika god konstnär som fadern. Bland äldre tiders spelmän i Äspered intogs en framstående plats af den s. k. brölloppspelmanen Per Persson, vanligen benämnd »Petter på Nabben» (vid Sundholmen, se nedan). Ett 30-tal af hans låtar upptecknades vid midten af 1800-talet och förvaras nu i Västergötlands Fornminnesförenings samlingar i Skara.

Hvad *nöjen* vidare beträffar, brukade ungdomen intill 1870- och 1880-talen om vintern åka kälkbacke i skogsliderna samt, när isen på sjön var lämplig, åka skridsko och kring- eller slängåka. Under sommaren idkades på söndagseftermiddagarna dans och lekar af mångfaldiga slag. Mest skedde det framme på den s. k. Rogekollen. En och annan gång på eftersommaren brukade man gå till Sundholmen i sjön Tolken, där ruinerna ännu finnas af ett större stenhus, nämnt redan under medeltiden. Borgen ödelades genom en eldsvåda sommaren 1706. Enligt en ortsägen skulle slottet under ett häftigt åskväder ha antändts af slottsfogden, hvilken därvid stal

allt af värde, som lätt kunde bortföras, och så skylldes på åskan såsom orsak till branden. Som bevis på slottets storlek tillägges, att elden rasade i 14 dagar, innan den kunde släckas. Sedan branden stod slottet spöklikt med gapande fönsterrader, tills vid midten af 1800-talet en hop ungdomar togo sig för att om söndagskvällarna bryta ner murmassorna för att ha glädje åt det åskliknande dånet vid murarnas fall. Den vackra ön Sundholmen var till början af 1890-talet samlingsplatsen för traktens ungdom, och mången åldring minnes ännu den lyckliga tid, då man fick mötas på »holmen» om söndagseftermiddagarna, deltagande i lekar och upptåg. Många äro ock de förbindelser för lifvet, som där knötos.

Kronoallmanningen *Gälaveden*, som vid skiftet delades på ett 20-tal åbor, är nu beväxt med barrskog, men har i äldre tider utgjorts af härliga bokskogar. Spridda exemplar af boken förekomma i skogens utkanter, såsom den ståtliga Säggryds bok i gården Säggryds hage. En sägen har funnits om ett slott eller fäste på Gälavedens högsta nivå, där en hög kullerstenar skulle utvisa platsen. Däromkring synes Gälaveden ha varit uppodlad, såsom visas af öfverallt hopplockade större och mindre stenrösen.

De gamla *julsederna* ha så småningom bortlagts. Julhalm inne i stugan har på ett och annat ställe brukats till de första åren på 1870-talet. Julbloss vid färd till julottan har ej varit i bruk sedan början af 1840-talet. Staffansridten annandag jul på morgonen har sällan förekommit sedan slutet af 1830-talet. Den åtföljdes af en hel del »ogärningar», såsom att släppa loss kreaturen, stoppa brunnar och skorstenar fulla med ved och sten, till och med att kasta gödsel i brunnarna. Om man icke öfverallt bar sig så illa åt, förekom dock sällan någon god gärning.

Allmän sed i orten var att ingen skulle spinna i *påskveckan*, ty då skulle bli otrefnad på gården. På »svarta måndag» borde tvättas och lakas, på »hvita tisdag» borde sköljas, ty då skulle byken bli hvitare än andra dagar. Långfredagen gingo så många, som kunde komma ut, till kyrkan i Äspered, eller om där var tjänstlöst, i Toarp. På eftermiddagen var alltid hvar och en till sitt, läsande Guds ord, och barnen fingo icke ställa till något stoj utom-

hus. Men så fort det blef dager på påskaftonen voro nästan alla småpojkar i färd med att dra ris och skräp till den blifvande påskelden eller »påskvakan», som den kallades. I synnerhet anlidades det s. k. »smalariset» — d. v. s. »kvisten» af löfkärfvarna sedan fären ätit af löfvet —, hvilket alltid brann med fart; vidare »risbråte» och enbuskar. Då och då affyrade pojkarna pistolskott, som alltid laddades så, att de smällde duktigt. De, som inte hade riktiga pistoler, förfärdigade sig sådana genom att fästa gevärspatroner af koppar i ett trähandtag och så fila ett litet fänghål på patronen. Sedan stoppades den hårdt med krut och »bussar» l. »papperstuttar» och så tändes med tunder, hvilket senare brände upp fickorna på mången pojke. På eftermiddagen kommo äldre pojkar och drängar för att dra fram större trä, i enlighet med regeln: »sta't där det ä' och lägga't där det fattas.» Skulle därvid bli en eller annan »sjua» (refva i vinkel) på kläderna, var inte så noga, bara det blef en stor påskvaka. Så bar det hem i största hast för att klä sig i bättre kläder och äta påskmaten, hvilken bestod af ägg och hvitgröt m. m. — allt medan solen var uppe. Ty man måste ha gjort ifrån sig och stängt spjället före solens nedgång, på det påskkärningarna ej skulle ha makt att förtrolla folket och gårdarna vid sina blåkullafärder.

I skymningen började småttingarna — pojkar och flickor — att elda så småningom. När det var i det närmaste mörkt, kom den äldre ungdomen i stora flockar, under det gevärssalvor smattade. Sedan de så voro samlade, »fyrade» man på ordentligt, så elden steg högt mot skyarna. Vanligen hade man dessutom tagit dit en tjärtunna och i senare tid äfven några kannor gasolja eller fotogen för att »gjuta olja på elden». Fram emot midnatt var vanligen brändt till slut, och man troppade af till något ställe, där lite servering var anordnad, och dansen tråddes kanske till ljusan dag. — Påskdagen firades som långfredagen.

På en del ställen — för längre tid sedan kanske på alla — var det bruk att i påskveckan måla ett kors öfver dörrarna, vanligen med tjära, för att trollpackor ej skulle kunna öfva något »rackaretyg» i de hus som märkts med ett dylikt. Något annat, som man förmenade sig ha ondt af på en del ställen, var *maran*; men äfven den var

lätt bortvisad, om man blott »ställde sig» rätt. Botemedlet var helt enkelt att taga gamla liar, knifvar eller dylikt af stål och sätta öfver dörrar och springor eller öfver djur, som blefvo svettiga; då hade maran ej makt att vidare göra något ondt. Allra säkrast var att taga en »marvase» i ett lefvande träd och föra hem till gården samt fästa den i taket öfver hästar eller nötkreatur. Men den fick lof att bäras sådana vägar, så att den ej fördes på eller öfver någon väg, där ett lik blifvit fördt fram, ty då var den ingen nytta till. — När någon var död, lär man för mycket länge sedan i korsvägar mellan den dödes förutvarade hem och kyrkogården ha strött ut linfrö, ty det skulle de döda ej »rå med» att gå öfver.

Om »tommesmässe» (den 21 december) på morgonen skulle råttor m. m. »utsägas» till afflyttning från stället. Det skedde sålunda. Tidigt vid 3-tiden på morgonen började ett par barn i huset eller tjänare att genomgå såväl boningshuset som uthusets alla vinklar och vrår. I hvarje hörn slog man tre slag med en stark käpp och sade: »I fars (eller husbondens) stad och ställe är jag utskickad att i vittnes närvaro uppsäga råttor och möss, loppor och löss till afflyttning inom tre dagar härefter, och fyra tomter härifrån skall I flytta» — eller för resten till hvilken af sina vänner och grannar man ville »visa» packet.

Den, som ville ha tur med *fiske* under sommaren, skulle Kristi himmelfärdsdag gå upp så tidigt, att han var vid sjön och hade börjat meta före solens uppgång och skulle sedan hålla på hela dagen, tills solen gick ned. Vid den tid på dagen, som det då nappade »likast», komme det under hela sommaren att nappa bäst.

Soldater äro äfven något som snart hör till det förflutna inom landsbygds-lifvet, där de spelat en ingalunda oviktig roll. Till underhåll af två soldater i Löfvaskogs by fingo åborna lämna utskyllder efter oförmedladt hemmantal, så att det blef $\frac{7}{4}$ mantal till hvar af byns båda soldater. Rotehållarna skulle uppföra och underhålla hus och hägnader å torpet i försvarligt skick samt bruka torpets jord, köra ut gödseln och köra fram höet. Säden fick soldaten själf bärga, men om han af Kungl. Maj:t och kronan var utkommenderad eller beordrad i någon sorts tjänstgöring, måste rotehållarna utföra allt

bärgningsarbete. Vidare skulle soldaten på rotens utmark erhålla bete för det antal nötkreatur han födde på torpet. Till vedbrand fick han 14 lass ved och 14 lass ris årligen samt slutligen kr. 10:50 i lön af rotehållarna. Hvarje julafton brukade soldaterna komma att »ta upp sin lön».

Rörande förhållandet mellan indelta soldaten och hans »rotabönder» må nämnas, att om de den ena dagen kunde komma i ganska skarp dispyt och bli fullt oense, så kunde soldaten — om det så var dagen efter uppträdet — rädda rotabonden ur ovänners hand, om han än måst offra sin sista blodsdroppe.

Hvarje sommar, när mötet på Fristadhed var slutadt, och soldater och beväringar kommo hem till byn, sjöngo de »Söner af ett folk som blödt» eller »Viken tidens flyktiga minnen», hvilket lät riktigt ståtligt hördt på afstånd. När de så kommo fram till trädgårdshörnet vid meddelarens hem, fyrade Frej och Lindkvist, de båda soldaterna, utaf två salutskott hvardera. Sedan hvilade man en stund på gårdsplanen och förtalde, hur man haft det under mötestiden. Före uppbrottet stämde ibland beväringsspojarna och soldaterna upp och sjöngo:

»På Fristadhed den stora
i våra unga dar
vi där ha gått i skola
till kung och lands försvar» —

och så »tack och adjö», några stegs marsch och åter fyra salutskott, slutligen »tack för godt kamratskap» och skilsmässa. Detta var på 1870-talet.

Vargen var, sedan björnen skytt dessa trakter, ett plågoris för både människor och djur. Han förekom i ganska stora flockar isynnerhet under stränga vintrar. Då var det icke sällsynt, att när man släppte ut djuren till vattning, vargar kommo och refvo ihjäl flera stycken. Hvarje bonde skulle ock vara försedd med vissa famnar vargnät eller djurgarn, som det kallades, samt vargspjut. Byn har fordom haft två varggrafvar, som nu äro till mer än hälften igennyllda. Den ena är å förra soldattorpet, den s. k. »Vargavråa», den andra å skogsmarken vid lägenheten Raberget. Vargen förminskades

mer och mer, tills han vid slutet af 1860-talet var alldeles försvunnen från dessa trakter. Den sista varg, som här med säkerhet varit synlig, sågs sommaren 1868. — Det första rådjuret sköts på byns skogar 1889. Vid den tiden ökades stammen betydligt, men är nu alldeles utskjuten.

Den sista vallkarlen i Löfvaskogs by, som innehade befattningen till sin död vid början af 1860-talet, var en skicklig *tandläkare*, som nästan alltid utan tandutdragning botade den svåraste tandvärk. Tandutdragning fick ej förekomma, förrän han försökt en massa kurer. En af dessa var, att den sjuke fick tolf trästickor af olika sorters trä att rifva kring den värkande tanden med, tills det blödde duktigt. Sedan höll han sitt högra pekfinger på tanden och läste en viss besvärjelse dels rättfram och dels baklänges. Därefter tog han trästickorna och satte in dem i någon springa eller ett hål i en ränn, som stod vid hans stugknut på Bosgårdens backe. Rönnen står där än, och fast det är öfver 50 år seban gubben dog, törs ingen gå upp i den eller bryta en blomma, utan har den fått vara i fred för såväl gamla som unga, på det de ej skola erhålla tandvärk eller »ondebiten» (en elakartad fingervärk). Ett annat sätt att bota tandvärk var följande. Den sjuke fick ett utslitet hästkosöm, som tillhört en häst af motsatt kön, att rifva kring den värkande tanden med, tills det blödde. Då tog »doktern» sömmet och skref den sjukens namn med blodet på en trekantig papperslapp, ungefär 4 cm. på kant. Sedan läste han en viss besvärjelse öfver tanden och den sjuke. Därefter vek han papperet och gömde det på ett ställe, »som Gud ej skapat och ingen mänska gjort», d. v. s. en torkspricka i en stock eller bräda, som skulle vara på nordsidan af huset.

Att *bota gulsot* gick så till enligt de gamlas utsago. Den kloke gubben eller gumman, som anlitades — vanligen var det en gumma — tog brandgult garn och lade det flera gånger dubbelt, tills det fick den önskade grofleken. Sedan skulle den sjuke mätas på alla håll och kanter för att få utrönt, om det var gulsot. När så mätningen var verkställd och den sjuke så godt som alltid befunnits lidande af åkomman, tog mätningsförrättaren en brödbit och klöf den midt itu. Sedan tog han med en knif tre gånger af spotten eller saliven

från den sjukes tunga och strök på brödet; vidare några hårstrån från hjässan på hans hufvud och en smula af hvarje nagel å såväl händer som fötter, hvilket allt lades mellan bröds kifvorna. Sedan skulle mätningssnöret mångdubblas och knytas om den sjukes högra ben samt bäras i tre dygn. Därefter borde den sjuke taga det af sig, hålla det framför en eld på så vis att det bildade en ögla och så spotta tre gånger genom öglan i elden, slutligen kasta det in i elden — för att brinna upp med sjukdomen. Mot samma sjukdom voro fjädrarna af gulsparfven samt den gula väggmossan eller väggslafven (*Parmelia*) ett säkert botemedel.

Yngre personer bli ibland besvärade af en åkomma i ögonlocken, det s. k. *stolsteget*, som troddes komma däraf att den sjuke suttit på en stol på det sätt, att endast ett af stolens steg berört golvet, hvarvid den sjuke kunnat i sittande ställning svänga rundt med stolen. Det säkraste botemedlet härför var att få reda på stolen ifråga, sedan värma steget lindrigt och hålla det varsamt mot ögat, därefter vrida det tre gånger rätt och tre gånger avvigt eller »ansyls» (d. v. s. mot solens gång — därigenom ökades nämligen kraften af en handling). Eller ock kunde man taga en »pannefot» (foten af en kastrull) eller en brödkafvel — vanligen kallad *kävel*, *kävert* — och med den förfara på samma sätt som med stolsfoten.

De äldre veta ock omtala, att om någon hade fått annat ondt, såsom sårnader, värk eller dylikt så skulle man ha ett lik att bota det. Var den sjuke en man, fick det lof att vara ett kvinnolik och tvärtom. Man tog den dödes hand och förde med sin högra hand pekfingeret tre gånger omkring det onda, och för hvar gång sade man: »När du blifver mull, laga att detta blir vid hull.»

Hur hastigt man förr *botade husdjuren*, omtalas af äldre personer. Gick djuret på bete och fick något ondt i benen eller fötterna, så ställdes det med hufvudet åt norr. Sedan skar man loss torfvan kring den foten, som det onda var i, tog den så och hängde den under en viss besvärjelse eller ordformel upp på en gårdsgårdsstör. För invärtes sjukdomar tog man ris och ved af 9 slags trä, gick norrut från byn till korsvägen och eldade där en torsdagsnatt; det skulle ovillkorligen hjälpa.

Smärre meddelanden.

Rörstrandskakel från år 1727.

Det äldsta daterade föremål, om hvilket man hittills med bestämdhet vetat, att det tillverkats vid Stockholms äldsta fajansfabrik Rörstrand, är som bekant en plåtå, en presenterbricka, som från byggmästar Bomans öfvergått i Rörstrandfabrikens egen samling. Denna plåtå är åttkantig på sex låga fötter med kanten i relief. Dekor: stort landskap med gästabud (Israels barn nedanför Sinai); allt är utfördt i blå camieu (=kobolt). På botten undersida är den signerad: Stockholm / Thelot f. / Hunger / 1733. Efter den af Erik Folcker affattade katalogen öfver Svenska Slöjdföreningens Keramiska utställning 1903 har jag återgifvit denna beskrifning, därför att den innehåller hufvuddragen af hvad som är karaktäristiskt för den dåtida fajansfabrikationens enkla alster vid Rörstrand.

Som jag redan en gång i Fataburen¹ i förbigående framhållit, tillhör en mängd kakel denna första periods tillverkningar vid Rörstrand. Bladkaklen från denna tid äro ungefär 2 decimeter i kvadrat och med olika mönster i blått mot hvit botten, alldeles som på den stora mängden fajanser. Mycket ofta framställes ett landskap med något hastigt skisseradt hus eller en ensam person som staffage. Bland de hundranden af kakel, som Nordiska Museet äger af denna sort, finnas ej två lika. Fabriken har således haft rutinerade målare i sin tjänst för utförande af dessa kakels dekorerings. Hvar dessa tagit sina förebilder är ej utredt, men då det gäller en sådan massproduktion har man naturligen sökt motiv på många håll.

¹ Sune Ambrosiani, De äldsta rokokokaklen i Stockholm, Fataburen 1911, sid. 2.

Med om möjligt mera bestämdhet kan man kanske numer anse, att dessa blå och hvita kakel, som så rikligt förekomma i Stockholm, också tillverkats här i staden, sedan man påträffat den grupp kakel — ibland hvilka tvenne äro signerade — som här skall bli föremål för ett omnämmande.

Fig. 1. Rörstrandskakel, sign. Thelott. f. 1727 St. N. M. 118 001 a.

De åsyftade kaklen ha tillhört en kakelugn i en kåk med husnumret 26 Stigbergsgatan på Söder, hvilket hus senaste höst refs. Kakelugnen var emellertid ej från samma tid som kaklen, utan hade äldre kakel om hvart annat kommit till användning uti densamma. Vid husets rifning tillvaratogs kaklen af Stockholms stad för dess blifvande Museum och genom tillmötesgående från dess myndigheters sida fick Nordiska Museet tillbyta sig tvenne sådana att införlifva med sina rika samlingar till eldstadens historia. De båda kakelmuseet erhållit återges i bilderna 1 och 2. I stadens ägo finnas

dessutom en 6 à 8 kakel med samma sexsidiga inramning af midtpartiet som å dessa. Denna grupp har en afvikande ton på den hvita glasyren från öfriga i kakelugnen förekommande kakels, så jag skulle hålla för troligt, att öfriga kakel af besläktadt utförande, t. ex. sådana med en djupblå ring kring midtfältet,¹ tillhöra andra brän-

Fig. 2. Rörstrandskakel. N. M. 118 001 b

ningar än den, i hvilka de förstnämnda brändes. Tvenne kakel af dem med den sexsidiga ramen äro signerade af samme man. Af dessa fick det ena följa med till Nordiska Museet, fig. 1. På golvet nedtill å framställningen till höger intill ramen återfinnes signaturen. Där står nämligen Thelott. f. 1727 St.

St är visserligen jämte Stockholm å Rörstrandsfajanser, innan Mariebergfabriken anlades, den vanliga beteckningen för deras fa-

¹ Sune Ambrosiani, Kakelugn med Karl XI:s namnchiffer i Stralsund. Fig. 2 visar ett hörnkakel med åsyftad dekor. Fataburen 1907, sid. 1.

brikationsort. Men om detta på ett så tidigt skede i fabriken verksamhet betyder annat än konstnärens vistelseort kan väl ifrågasättas, beroende på huruvida vi i detta fall vilja uppfatta signaturen endast som en konstnärssignatur eller därjämte också som ett fabriksmärke. Jag lutar åt den förra åsikten.

Af aktstyckena i Stråles bok om Rörstrand finna vi emellertid, att under år 1727 endast gjordes experiment vid fabriken, som då ännu knappast var fullt färdig för en regelbunden verksamhet. Men å andra sidan, att betrakta dessa bilder som något gammalt ur konstnärens portfölj, hvilket vid ett senare tillfälle skulle ha letats fram och kommit till användning, d. v. s. att årtalet ej skulle ange tillverkningsåret, synes mig ej troligt. Den från utlandet inkomne verkmästaren Wolff vid Rörstrand associerade med fabriken någon konstnär i Stockholm, då bolagsmännen fordrade prof på hans arbetsduglighet. Denne aflämnade så sina skisser, som genast kommo till utförande. Således hyser jag icke något tvifvel om, att detta årtal icke skulle ange, att dessa kakel äro prof på Rörstrandsfabrikens tidigaste alster.

Thelott, som Wolff sålunda fått till sin hjälp, är tydligen samme man, som också målat den i uppsatsens början omtalade presenterbrickan. Han har sålunda åtskilliga under år fabriken första brydsamma tider anlitats som målare. Handlingarna, som meddela något om Rörstrands första tider, innehålla emellertid ingenting om honom. På andra ställen finnas emellertid uppgifter om en konstnär med detta namn i Stockholm, som jag icke drar mig för att anse som samme person som den Thelott, hvilken biträdt vid Rörstrand.

Denne Thelott var ursprungligen artillerilöjtnant. Han användes att göra teckningar af fältstycken, mörsare och haubitser ur den svenska statens dåvarande rika trofésamling från början af 1700-talet till inpå 1720-talet.¹ Enligt mantalsförteckningarna, i hvilka fröken Ellen Raphael haft godheten efterforska dessa saker, äger Thelott år 1730 ett hus, som han själf bebor, vid Drottninggatan bredvid det Härlemanska, nuvarande Centralbadet. Detta hans hus

¹ Mila Hallman, Målare och urmakare etc. Stockholm 1907, sid. 50.

är dock mycket bristfälligt och bär vittne om att han — sålunda just vid den tidpunkt han arbetade åt Rörstrand — lefde i ganska små omständigheter. År 1735 blir han Uppsala universitets ritlärare. Såsom sådan fortfor han att verka till sin död, som inträffade 1750. Han måste då, som vi kunna förstå, ha varit en rätt till åren kommen man. Af uppgifter i litteraturen om universitetets konstsamlingar se vi, att han anlåtats vid konservering af gamla dukar.¹ Om han lämnat spår efter sig i lärdomsstaden vid Fyris såsom utföfvande konstnär, är mig obekant.

—a—i.

Några ord om nät-tältnar af granrötter.

Under en tids vistelse vid Stora Lule träsk i Lule lappmark sommaren 1912 hade undertecknad tillfälle att ganska allmänt hos den kring sjön bofasta lappbefolkningen se nät, hvilkas öfvertältnar var gjord af tvinnade granrötter. Till Nordiska Museet, i hvars samlingar dylika nät tidigare ej lära vara företrädda, har jag anskaffat tvenne nät från ifrågavarande område; närmare angifvet är det ena² från Petsesuoloi och det andra³ från Huki, beläget vid mynningen af Sjaunjaluokta.

Dessa nät, hvilkas byggnad i öfrigt här lämnas å sido, användas hufvudsakligen till fångst af sik. Af granrötter förfärdigade öfvertältnar äro gifvetvis lämpliga på grund af sin hållfasthet samt lättheten att anskaffa sådana hvar helst gran växer; dessutom bidrager ju deras flytkraft att hålla näten uppe. Dylika nät lära också i stor utsträckning brukas af lappar inom olika områden af landet. Från Ume-lappmark äger Landtbruksakademiens Fiskerimuseum åtminstone ett nystan nät-tältnar af granrötter.⁴

Vid stora Lule träsk är användandet af dessa nät nu något i tillbakagång och beror detta väl på att man numera lätt nog kan

¹ A. Hahr, Svenska målade porträtt i Uppsala universitets konstsamlingar; Nils Sjöberg, Svenska porträtt i Samlingarna vid Uppsala universitet.

² N. M. 117 993.

³ N. M. 117 932.

⁴ Jfr vidare A. Westermark, Om fisk och fiske i Arjeplog, p. 69 (i Lappland, 1908).

anskaffa andra tälningar. Fiskaren på Petsesuoloi, där inga kvinnor bodde, hade erhållit granrotstälningar från Huki, där modern i familjen brukade tillverka sådana. Vid ett besök i Huki antecknade jag nedan meddelade uppgifter om dessa tälningars framställande och fick dessutom taga de här bifogade fotografierna af dottern i familjen, medan hon är i färd med att tvinna ifrågavarande tälningar.

Fig. 1. Den enkla strängen tvinnas.

Långa, jämförelsevis smala granrötter upptagas under sommaren och klyfvas. Härefter kokas de i en lut af björkaska under ungefär ett dygn; hoptvinnandet bör sedan försiggå, innan rötternas böjlighet genom torkning försvunnit. Först tvinnas en enkel sträng, hvarvid man använder en träpinne; denna kallades, tydligen tillfälligt, *påtnjäm-muorra* (tvinträ).

Något närmare angifvet tillgår arbetet på följande sätt. Sedan ett någorlunda långt stycke tvinnats, upplindas detta på träpinnen, hvarefter tvinnandet fortsättes sålunda att vänstra handen håller

fast strängens ända och själfva tvinnandet sker genom att höger hand för pinnens ena spets rundt strängen. Föreställer man sig bägge händerna rakt framför den arbetande, men dock den vänstra längst fram, sker tvinnandet med den högra handen medsols, hvilket ju för öfrigt är helt naturligt. Sedan ett rotstycke är tvinnadt och delvis upplindadt, itvinnas ett nytt stycke; dessa rotstycken kunna vara ganska långa, och har jag vid undersökning funnit sådana på åtminstone 1,5 m. Upplindandet på pinnen sker så att säga »i åtta», hvarvid allt emellanåt ett extra halft hvarf göres rundt någondera af pinnens ändar, för att de olika hvarfven skola mera jämnt fördelas på pinnen. Äfven göres då och då ett helt dylikt extra hvarf, tydligen för att gifva stadga åt det hela.

Fig. 1 visar handställningen vid detta första tvinnande; man ser »tvinn-trät» ganska fyllt. Fig. 2 visar den fyllda pinnen¹ ensam; dess längd utgör 37 cm.

Återstår så hoptvinnandet af två dylika strängar till en färdig täl, hvarvid man går till väga på följande sätt. Sedan tvenne pinnar fyllts på det sätt nyss angifvits, tvinnar man ändarna på hvardera strängen i hvarandra, så att man får *en* sammanhängande sträng, hvaraf sålunda ungefär hälften är upplindad på hvardera pinnen. Sedan den, som arbetar, vikit ihop den nu sammanhängande strängen på midten, föres den ena pinnen rundt något lämpligt föremål (jfr fig. 3, som visar att i detta fall en stol kommit till användning härför) och så tillbaka, samt fasthålls under ena foten. Med den andra pinnen utföres rundt denna sträckta sträng, en tvinnande rörelse, äfvenledes här medsols, jfr bilden, som således gifver en tvinning motsatt den förra.²

Fig. 2. Pinne med pålindad sträng.
c:a $\frac{1}{4}$ af nat. st.

¹ N. M. 117981.

² Den enkla strängens tvinning bildar således en vänsterskruf och den färdiga tälens en högerskruf.

Kringförandet af pinnen rundt den spända strängen går synnerligen jämnt och smidigt; de alltjämt nya fattningarna, som tillåta pinnen att hastigt föras omkring strängen ifråga, följa nästan omärkligt på hvarandra. Allt emellanåt hopdrages det tvinnade stycket genom att höger hand med pinnen föres åt sidan; det är denna ställning, som fig. 3 åskådliggör. Man ser här för öfrigt att arbetet med hoptvinnandet af den färdiga lina just begynt. Denna färdiga lina, sådan den skall användas till öfvertälmar på nät, kallas *resjme*.

Fig. 3. Det slutliga hoptvinnandet nyss påbörjadt.

De lappska orden äro stafvade enligt anvisning af professor K. B. Wiklund.

Ivar Arwidsson.

Litteratur.

Lorenzo Magalotti, *Sverige under år 1674*, utgifven af Carl Magnus Stenbock, Norstedt & Söner, Stockholm 1912.

Lorenzo Magalotti, en florentinsk diplomat, som sommaren 1674 vistades i Sverige, har sammanfört sina iakttagelser under detta uppehåll i Sverige i en volym, som han äfven försett med illustrationer öfver vissa lefnadsvanor hos detta »aparta» nordiska folk. Redan Elof Tegnér hade under sina italienska ströftåg uppmärksammat Magalottis för oss så intressanta manuskript. Emellertid förvärfvades för ett par år sedan en afskrift af relationen till K. Biblioteket. Det är en öfversättning af de delar, som närmast skildra svenska förhållanden, som nu utgifvits. Denna öfversättning från afskriften har ombesörjts af fil. kand. Erik Ålund och redaktionen af grefve Carl Magnus Stenbock.

Magalotti erkännes af samtiden som en duktig diplomat, och hans förmåga att se skarpt samt att riktigt bedöma personer och förhållanden framgår af många drag i denna hans skildring af oss nordbor. Hvilken åskådlig bild ger han oss icke — för att nämna ett exempel — af den unge Karl XI. Författarens hufvudintresse med sin relation var att lämna en redogörelse för landets ekonomiska och politiska förhållanden, men många för vår kulturhistoria märkliga uppgifter möta allt som oftast. Till dem räknar jag framförallt de bilder, som i goda reproduktioner åtfölja boken. Man finner bland dessa en badstuinteriör, olika sorters fortskaffningsmedel, flera dräktbilder samt äfven mycket intressanta framställningar från ett adligt bröllop, t. ex. vigseln med brudparet under pellen i kyrkan och bröllopsmiddagen.

Sedan det var för sent att införa bilden i boken, fick utgifvaren kännedom om, att det fanns ännu en afbildning i manuskriptet, som

vore af intresse särskildt för en svensk läsekrets. Enligt hans önskan införa vi densamma härstädes. Fig. 1. Vi se, att det är en anordning för fiskfångst, en katse, som ådragit sig Magalottis intresse till den grad, att han gjort en skiss af densamma. Katsar af besläktad form kan man som bekant ännu i våra dagar påträffa i Stockholmstrak-

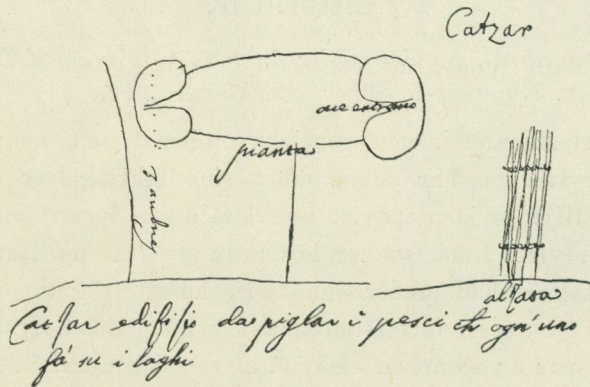

Fig. 1. Katse. Efter Magalotti.

tens sjöar, men det har ju sitt stora intresse att på detta vis få veta, att de ha så gamla anor i våra trakter som åtminstone till 1600-talets senare hälft.

Det är således en för oss svenskar både underhållande och lärorik bok, detta Magalottis arbete, som införlifvats med vår bokmarknad.

—a—i.

Otto Rydbeck, *Lunds Domkyrka. Historik samt vägledning för besökande.* Lund 1911.

Kyrkorna, särskildt de anseiligare bland dem, hafva sedan gammalt inom hela kristenheten varit en vallfartsort ej blott för dem, som där sökt och funnit religiös hugsvalelse, utan också på grund af de konstskatter och kulturminnen, som samlats inom deras sekelgamla murar, för konstvännen och konstforskaren, ja i senare tid äfven för de väldiga skaror, som icke alltid enbart berömmade nämnas turister. För besökande i de mera betydande kyrkorna har det

varit ett önskemål att under de timmar, de ägnat att vandra genom dömen, få någon sorts underrättelse om hvad som vore att bese på platsen. Också föreligga flerstädes vägledningar genom kyrkorna, men det måste erkännas, att många af dessa lämna vanligen ej litet öfrigt att önska. Särskildt byggnadshistoriskt sedt bruka de vara undermåliga.

Otto Rydbeck har nu lämnat en sammanfattning öfver sina studier i och öfver Lunds domkyrka till allmänhetens tjänst i ett häfte på omkring 100 sidor med väl valda och väl utförda illustrationer af de märkligaste partierna. Om något, framträder en gammal domkyrka, när man närmare börjat studera henne, som en lefvande organism. Till hennes utsmyckande har det vanligen funnits relativt sedt stora tillgångar. Hvarje generation har arbetat på henne och velat lämna henne så ståtlig man förmått till eftervärlden. Därvid har man för hvar gång farit rätt hänsynslöst fram med föregående släktens arbeten utan att dock bry sig om att fullständigt bortsopa hvarje spår af dessa. För historikern gäller det så att rekonstruera, hur de olika släktleden önskat skapa sig sin domkyrka. Detta är alltid ett samvetsgrannt och mödosamt arbete, men särskildt kräfvande då det gäller en domkyrka som Lunds, där förändringarna varit så täta och så omfattande både i gamla och nyaste tider. Rydbeck har i denna sammanfattning af sina arbetsresultat ökat vår facklitteratur med en ytterst välkommen skrift. Med den omfattning vår nutida allmänbildning äger bör den, förmodar jag, äfven kunna uppskattas af en större allmänhet.

—a—i.

Fabian Baerendtz, *Kalmar Museum, vägledning för besökande*. 3:e upplagan, Kalmar 1910.

Kalmar Museum, som grundades år 1872 i samband med stiftandet af Kalmar läns fornminnesförening, är inrymdt i en följd af rum i Kalmar slott. Några af dessa rum äro i sig själfva betydelsefulla gamla kulturminnen, då de äro försedda med panel och tak, som äro bland de viktigaste monument i sin art, som vårt land äger.

Något af dem tillhör åter den grupp fornminnen, som äro så starkt restaurerade, att vår kritiska tid kanske helst såge, att de ej funnes i så intim närhet till verkligt gedigna grannar.

Museet omfattar kulturminnen från äldsta tider intill våra dagar, och de flesta kulturgrupper äro här mer eller mindre godt representerade, allmogekulturen dock förvånansvärdt svagt. Museets mångåriga intresserade föreståndare lektor F. Baerendtz har utgifvit Vägledningen genom museet i dess tredje upplaga. Den omfattar ej mindre än 150 sidor i oktav, enbart den således ett dokument, som tydligt visar, hvilken omfattning museet nu efter 40 års tillvaro äger. Genom dylika vägledningar fyller ett provinsmuseum förträffligt sin uppgift att sprida kunskap om och kärlek till bygdens kulturminnen, ej blott till dem som samlats i museet, utan äfven till dem som finnas kvar ute i bygderna. Det är glädjande, att intresset synes vara så stort, att det ekonomiskt kan bära sig att publicera så omfattande vägledningar. Mätte andra museer af samma slag kunna göra något liknande.

—a—i.

Jämtlands läns fornminnesförening. Sedan föreningen fått nya lokaler i Jämtlands biblioteks nya byggnad, har föreningen börjat inrikta samlandet äfven på föremål, som belysa Jämtlands och Härjedalens etnologi. Enligt redogörelsen för förvärfven till den 1 sept. 1912 har för närvarande ett tusen dylika från olika trakter af landskapen sammanbragts. Här framträda sålunda samma sträfvanden, som på senare år lyckligtvis tagit fart i andra landskap t. ex. Uppland, där vi utom Upplands fornminnesförenings nya samlingar, för närvarande inrymda i Uppsala slott, nu äfven fått en sydvästra Upplands fornminnesförening med museum i Enköping. Sålunda får man ändtligen ögonen öppna för den försvinnande gamla allmogekulturen i olika delar af Sverige. Mätte detta intresse växa sig starkt, innan de nivellerande krafterna sopat undan allt för mycket af hvad som en gång varit karaktäristiskt för de skilda bygderna i vårt fädernesland.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklädspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar, afsedda för Fataburens olika årgångar, af blått linne samt till ett pris af 1 kr. för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hofbokbindaren GUSTAF HEDBERG, Regeringsgatan 28 A, Stockholm C.

NYTT:

BILDER AF UTSTÄLLDA FÖREMÅL I NORDISKA MUSEET. Pris 1 kr. 50 öre. Direkt från Nordiska Museet eller genom bokhandeln.

MÖBLER I AFDELNINGEN FÖR DE HÖGRE STÅNDEN. 100 planscher, däraf 16 i färg. Med text af G. Upmark. H. 1. Pris 7 kr. P. A. Norstedt & Söners förlag. Genom bokhandeln.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsavgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsavgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsavgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständigt ledamot och sedan befriad från alla avgifter.

Ledamot såväl stiftande som ständigt erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga afdelningar för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 5 kr. för vuxna, 3 kr. för barn och till Skansen 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsavgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten af januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock fr. o. m. den 15 dec. till midten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 398.